

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳукуки дастнавис

ТДУ: 342. 7 (575.3)

ТКБ: 87. 400, 32 (2Т)

Ф – 17

ФАЙЗЗОДА МОҲИНАВ РАҶАБ

**ИКИШОФИ ИНСТИТУТИ НИКОҲ ДАР
ТОҶИКИСТОНИ
ШУРАВӢ ВА ПАСОШУРАВӢ: ТАҲҚИҚОТИ
НАЗАРИЯВӢ ВА ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади
илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва
таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ
ва давлат

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи ҳукуки инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Роҳбари илмӣ: Азиззода Убайдулло Абдулло – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: Буризода Эмомалӣ Бозор – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири шуъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;
Аминҷонов Абдураззоқ Худойшукуровиҷ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии факултети сиёсат ва идораи давлатии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (н. Бохтар).

Муассисаи пешбар: Муассисаи таълимии таҳсилоти олии касбии «Академияи Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш. Душанбе)

Ҳимояи диссертатсия «7» октябри соли 2025, соати 09:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-018 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, толори Шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) баргузор мегардад.

Бо мазмуни рисола дар сомонаи www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии илмӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) метавон шинос шуд.

Автореферат «_____» _____ соли 2025 тавзеъ шуд.

**Котиби илмӣи Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**

Қодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Масъалаҳои оилаву никоҳ дар ҳама давраи замон аҳамияти худро доштанд ва дар замони муосир низ мубрамияти худро гум накардаанд. Асоси ҳар як ҷомеа ва давлатро оила ташкил медиҳад, зеро оила ячeyкаи хурди давлат буда, бисёре аз муносибатҳои маҳз аз ҳамин ячeyка сарчашма мегиранд. Никоҳ ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ дар муносибатҳои оилавӣ нақши аввалиндарача дорад, зеро аксарияти муносибатҳои оилавӣ маҳз аз ҳамин институт оғоз мегарданд. Айни замон дар байни мутахассисоне, ки масъалаи никоҳро мавриди омӯзиш қарор медиҳанд, ақидае мавҷуд аст, ки сарфи назар аз тафовутҳои ошкори фарҳангҳои ҷаҳонӣ ҷиҳатҳои муштарак низ вучуд доранд, ки маъмултаринаш институти никоҳ ба ҳисоб меравад. Илми муосир масъалаи никоҳ ва оиларо ҳамаҷониба меомӯзад. Таҳлили илмӣ институти акди никоҳ меъёрҳои бевоситаи ҳуқуқӣ ва равандҳои умумии иҷтимоӣ, идеологӣ ва сиёсии ҷомеаро дар бар мегирад. Аммо дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ падидаи мазкур ба қадри кофӣ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода нашудааст. Аз ин ҷост, ки бисёре аз масъалаҳо дар ин самт то кунун ҳалли худро наёфтаанд. Бо ин назардошт, анҷом додани таҳқиқоти илмӣ оид ба масъалаи никоҳ дорои аҳамияти баланди илмӣю амалӣ мебошад.

Бояд таъakkур дод, ки никоҳ институти таърихӣ-ҳуқуқӣ буда, баробари пайдоиши инсоният арзи ҳастӣ намудааст. Ҳануз дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон никоҳ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мерафт. Тавассути бисёре аз сарчашмаҳои ҳуқуқию одатӣ ва динии давраҳои гуногун муносибатҳои никоҳӣ мавриди танзиму ҳифз қарор гирифтаанд. Никоҳ дар масири таърих таҳаввулоти муҳталифро аз сар гузаронида, ҳамчун арзиши иҷтимоии инсоният то ба имрӯз омада расидааст. Омӯзиши таҷрибаи давраҳои таърихӣю ташаккули падидаи никоҳ дар тақмили ташаккули институти мазкур дар замони муосир муосидат менамояд.

Аз замонҳои қадим институти никоҳ яке аз рухҳои муайянкунандаи ҳаёти ҷомеа буд ва то имрӯз чунин боқӣ мондааст. Соҳаи никоҳ ва оила ҷузъи муҳими ҳаёти на танҳо

шахсони алоҳида, балки тамоми ҷомеа мебошад. Табиист, ки тули таърихи дуру дарози башарият тартибу шартҳои акди никоҳ ва талоқ дигаргуниҳои ҷиддиро аз сар гузаронидаанд. Ин ба кишвари мо низ дахл дорад. Ислоҳоти никоҳ, махсусан, дар ибтидои давраи шуравии таърихи Тоҷикистон хеле ҷиддӣ буд. Институти муосири никоҳ, асосан, натиҷаи таҳаввули никоҳ дар давраи муайян мебошад. Вобаста ба ҳамин шароит таҳқиқи таҳаввули институти никоҳ дар низоми ҳуқуқи шуравӣ ва соҳибистиклол ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ аҳамияти муҳим дорад.

Яке аз паҳлуҳои масъалаи мавриди назар, ки мубрамияти таҳқиқоти мазкурро ифода менамояд, арзишнокии никоҳ дар замони муосир мебошад. Мутаассифона, дар раванди ҷомеашавӣ никоҳ арзиши иҷтимоии худро гум карда истодааст. То асри XX никоҳ тавонист моҳияту аҳамият ва арзишҳои фарҳангии худро нигоҳ дорад ва давлатҳо низ дар ин самт нақши калон гузоштаанд. Аммо дар асри навин ташаккули никоҳ афзоиш ёфта, шакли нави ғайрианъанавиро касб намуда истодааст, ки ба арзишҳои фарҳангии миллии бисёре аз кишварҳо мувофиқ намебошад.

Масъалаи оила, танзими муносибатҳои акди никоҳ ва оилавӣ ҳамеша дар маркази тавачҷуҳи давлат қарор мегирад. Маврид ба зикр аст, ки дигаргунсозии муосири муносибатҳои оилавӣ шаклҳои нави никоҳро ба вучуд овардааст: иттиҳоди байни шахсони якҷинс, муносибатҳои воқеии акди никоҳ, бисёрзанӣ ва ғ. Ҳамаи ин дарки равандҳои таҳаввули мафҳумҳо ва татбиқи амалии шарту тартиби никоҳро дар ҷомеаи муосир тақозо мекунад. Дигаргуниҳои куллии, ки дар кишварҳои муосир дар соҳаҳои сиёсат, иқтисодиёт ва идеология ба амал меоянд, ба соҳаи давлатию демографӣ, хусусан, ба муносибатҳои никоҳ ва оилавӣ низ бетаъсир намеронанд. Ҷомеаи мо ба он, ки насли наврас ҷӣ гуна ба воя мерасад ва таълим мегирад ва ба ҳазорсолаи нав ҷӣ гуна қадам мегузорад, ҳеҷ гоҳ бетаваҷҷуҳ нест. Бо ин назардошт, институти никоҳ тақозо мекунад, ки барои такмил, таҳким ва рушди он чораҳои таъхирнопазир андешида шаванд. Таҷрибаи ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки мушкилоти оилавиро бо ёрии сиёсати мукаммали андешидашуда ва собитқадамона ба

амал баровардани барномаҳои давлатии демографӣ каму беш самарабахш ҳал кардан мумкин аст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатро вазифадор намудааст, ки оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳифз намуда, муносибатҳои оилавӣро никоҳро дар сатҳи қонунгузорӣ танзим намояд (м.м. 33, 34). Меъёри мазкурӣ конститутсионӣ нақш ва мақоми оилаву никоҳро дар ҷомеа нишон дода, мубрамияти таҳқиқоти мазкурро дучанд мегардонад. Аз ин ҷост, ки давлату ҳукумат дар самти ҳифзи арзишҳои оилавӣ пайваста саъю талош меварзад. Дар ин самт аз ҷониби давлату ҳукумати ҚТ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, стратегия, концепсияҳои дахлдор таҳия ва қабул гардидаанд, ки таваҷҷуҳи давлатро ба соҳаи никоҳ ифода намуда, муаррифгари сиёсати давлатии ҚТ дар соҳаи никоҳ мебошанд. Масалан, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ бо ҷавонони кишвар дар таърихи 21.05.2021 атрофи вазифадор будани волидон ҷиҳати омода намудани фарзандони худ ба зиндагии мустақилона андешаронӣ карда, аз афзоиши пошхурии оилаҳо ва никоҳҳои хешутаборӣ изҳори нигаронӣ намуданд [43]. Бояд ёдовар шуд, ки нигаронии Пешвои миллат оид ба масъалаҳои зикршуда бесабаб нест, зеро маълумоти омӯрӣ дар ин хусус нишон медиҳад, ки дар соли 2020 – 10532 талоқ; дар соли 2021– 13684 талоқ ва дар соли 2022 – 14909 талоқ [6] ба қайд гирифта шудааст. Масъалаҳои мавриди назар мубрамияти таҳқиқоти моро афзуда, механизми таҳия ва татбиқ намудани сиёсати муосиркунонидашудаи давлатиро дар соҳаи никоҳ тақозо менамоянд.

Ҳамин тавр, ин ва дигар масъалаҳои баҳсбарангез ва муҳими ҷомеа оид ба никоҳ боиси интиҳоби мавзӯ ва оғози таҳқиқоти мазкур гардидаанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи ташаккули институти никоҳ дар ҚТ то кунун ҳамчун мавзуи таҳқиқоти илмӣ таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ дар сатҳи диссертатсионӣ қарор нагирифтааст. Пахлуҳои алоҳидаи мавзуи мазкур аз нигоҳи таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқӣ қисман аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ таҳқиқ гардидаанд. Дар ин миён метавон таҳқиқотҳои У.А. Азиззода [1; 31], Ф.А.

Бобохонов [32], Э.Б. Буризода [4], Ш.А. Ғафорова [20], А.М. Диноршоҳ [33], А.И. Имомов [7; 8], Н.М. Имомова [9], М.А. Маҳмудзода [10; 11], У.А. Меликов [23], Б.А. Одинаев [36], О.Э. Раҳмонзода [37], Б.А. Сафарзода [13], Ҷ. Саъдизода [38], Ф.Т. Тохиров [15], О.У. Усмонов [16], А.Ғ. Холиқзода [17], М.М. Холинова [41], Х.Н. Ҳиматов [29], Р.Ш. Шарофзода [14], Ш.Ш. Шосайдзода [42] ва дигаронро номбар намуд.

Ташаккули институти никоҳ дар давраҳои шуравӣ ва муосир предмети омӯзиши як қатор олимони хориҷӣ низ қарор гирифтааст. Чунончӣ, М.В. Антоколская [2; 3], С.Н. Бондов [18], В.Н. Виктор [19], С.Н. Гавров [5], А.В. Ковалева [35], А.В. Карпова [34], Т.Ю. Людоровская [21], И.А. Макарова [22], У.С. Нилова [24], П.Л. Полянский [12], О.М. Толстикова [39], А.Т. Токоева [25], Г.А. Трофимова [27], И.А. Трофиметс [26], Ю.М. Фетюхин [40], Л.А. Хачатрян [28], Е.А. Яковлева [30] ва дигарон.

Дар таҳқиқи масъалаи ташаккули институти никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва муосир бузург будани нақш ва мавқеи олимони ватанӣ равшан мебошад. Аз ҷумла, баъзе паҳлуҳои ташаккули қонунгузориҳои давраи шуравӣ оид ба масъалаи оила ва никоҳ, нақши никоҳ дар ҷомеаи муосир ва монанди инҳоро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Аммо бисёре аз паҳлуҳои институти никоҳ ҳануз ҳалли ҳудро наёфта, ба таҳқиқоти ҷудогонаи комплексӣ ниёз доранд. Махсусан, мафҳуми дақиқи умумиэтирофшудаи никоҳ то кунун пешниҳод нагардида, аз ҷониби қонунгузорӣ низ танзим нашудааст; шартҳои бастанӣ никоҳ аз давраи шуравӣ то кунун ками дар кам фарқ менамоянд, яъне то кунун таҷдиди назар ва ба шароити замони муосир мувофиқ қунонида нашудаанд; сиёсати давлатӣ дар самти никоҳ ба такмил ва таҷдиди назар зарурат дорад ва монанди инҳо. Бо назардошти андешаҳои мазкур, таҳқиқоти анҷомпазирфта дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ яке аз таҳқиқотҳои нав ва маҷмӯӣ буда, барои амалия ва назарияи илми кишвар нақши созгор гузошта метавонад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар доираи татбиқи нақшаҳои дурнамои қорҳои илмӣ таҳқиқоти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – «Проблемаҳои назариявии

ташаққули низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир барои солҳои 2016-2020» ва «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ барои солҳои 2021-2025» омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии мафҳуму моҳият, асосҳои методологӣ, ташаққули қонунгузорӣ ва шарту талаботи бастанӣ ақди никоҳ ва қатъ гардидани он дар ҳуқуқи шуравӣ ва пасошуравӣ мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, дар Тоҷикистони муосир таҳлилу баррасӣ намудани мафҳуму моҳият ва нақши никоҳ, вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ, сиёсати давлатӣ дар самти ташаққули никоҳ, инкишофи қонунгузории муосири кишвар оид ба падидаи никоҳ аз ҷумлаи ҳадафҳои таҳқиқот ба ҳисоб мераванд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҷиҳати ноил гардидан ба мақсадҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлилу баррасии чунин вазифаҳо муҳим арзёбӣ мегарданд:

- омӯзиши асосҳои назариявӣ-методологӣ институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ;
- таҳқиқи анъанаҳои таърихӣ иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ дар инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ;
- таҳлили инкишофи қонунгузории шуравӣ дар соҳаи никоҳ;
- омӯзиш намудани таҳаввули вазъи ҳуқуқии бастан ва бекор кардани ақди никоҳ дар давраи шуравӣ;
- баррасии ташаққул ва инкишофи қонунгузории оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳлили инкишофи мафҳум, моҳият, таъиноти иҷтимоӣ ва нақши никоҳ дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ;
- таҳқиқи инкишофи вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ;
- муайян намудани сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи никоҳ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии ташаққули

институти никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва пасошуравӣ ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқоти диссертатсиониро махсусиятҳои хоси инкишофи ташаккули институти никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва пасошуравӣ ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ба мавзуи таҳқиқот асосҳои методологӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии институти никоҳ, мафҳуми моҳият, нақши никоҳ дар ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ, вазъи ҳуқуқии тарафҳо, ташаккули қонунгузорӣ ва сиёсати давлатӣ дар соҳаи никоҳ дохил мешаванд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири ду марҳилаи инкишофи институти никоҳ мебошад: 1) ташаккули институти никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ; 2) инкишофи институти никоҳ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол.

Диссертатсияи мазкур дар кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2022-2025 мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии диссертатсияро сарчашмаҳои таърихӣ ҳуқуқ, ғояҳо ва андешаҳои намоёндагони афкори сиёсӣ ҳуқуқӣ, арзишҳои умумибашарӣ, осори олимони ватанию хориҷӣ, ки ба ташаккули институти никоҳ бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд. Дар таҳияи диссертатсияи мазкур муаллиф ба осори илмӣ У.А. Азиззода, М.В. Антоколская, С.Н. Бондов, Ф.А. Бобохонов, Э.Б. Буризода, В.Н. Виктор, С.Н. Гавров, Ш.А. Ғафорова, Ҳ.М. Давлатзода, А.М. Диноршоҳ, А.И. Имомов, Н.М. Имомова, А.В. Ковалева, А.В. Карпова, Т.Ю. Людоровская, М.А. Маҳмудов, У.А. Меликов, И.А. Макарова, У.С. Нилова, Б.А. Одинаев, П.Л. Полянский, О.Э. Раҳмонова, Б.А. Сафарзода, Ҷ. Саъдизода, Ф.Т. Тоҳиров, О.М. Толстикова, А.Т. Токоева, Г.А. Трофимова, И.А. Трофиметс, О.У. Усмонов, Ю.М. Фетюхин, А.Ғ. Холиқзода, М.М. Холинова, Л.А. Хачатрян, Х.Н. Ҳиматов, Р.Ш. Шарофзода, Ш.Ш. Шосайдзода, Е.А. Яковлева ва дигарон таъҷибовард.

Асосҳои методологӣ таҳқиқот. Асосҳои методологӣ таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои умумиилмӣ ва махсуси

ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, усулҳои диалектика, мантиқӣ-забонӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва таърихӣ-ҳуқуқӣ дар диссертатсия бештар истифода гардидаанд.

Ташаккул ва инкишофи институти никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва соҳибистиклол ба воситаи усули диалектика мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Бо истифода аз усули диалектика мо тавонистем, ки пайдоишу инкишофи институти никоҳ ва масъалаҳои ба он вобастаро дар низоми ҳуқуқи шуравӣ ва муосир муайян намоем. Усули мазкур дар зербобҳои боби якум бештар истифода шудааст.

Усули мантиқӣ-забонӣ дар таҳлил ва пешниҳоди дурусти истилоҳ, мафҳумҳо ва ибораҳои ҳуқуқи дар таҳқиқоти диссертатсионӣ истифодагардида мусоидат намудааст. Дар заминаи усули мазкур истифодаи яхела ва дурусти истилоҳ, мафҳум ва ибораҳои ҳуқуқӣ аз назари мантиқӣ ва забонӣ пешниҳод гардидаанд. Эҷод ва масъалагузориҳо дар ҳар як зербоб бо назардошти қонунҳои мантиқӣ ва забонӣ ба роҳ монда шудаанд.

Бо истифода аз усули омӯрӣ зимни таҳқиқи институти никоҳ дар Тоҷикистони соҳибистиклол, аз ҷумла, ҳангоми таҳлили масъалаҳои бақайдгирии никоҳ ва бекор кардани онҳо натиҷаҳои омӯрӣ истифода гардидаанд. Дар заминаи усули шаклӣ-ҳуқуқӣ институти никоҳ ҳамчун падидаи сирф ҳуқуқӣ баррасӣ гардида, мафҳуми никоҳ, табиати ҳуқуқи он, шартҳои бастании никоҳ, намудҳои ғайрианъанавии никоҳ, нақши никоҳ дар ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ ва монанди инҳо муайян карда шудаанд. Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузориҳои ҚТ ва санадҳои меъёрий-ҳуқуқи давлатҳои хориҷӣ дар баҳши институти никоҳ ва масъалаҳои вобаста ба он, аз ҷумла, мавҷудияти мафҳуми никоҳ дар қонунгузорӣ, шартҳои бастании никоҳ, монетаҳои ақди никоҳ ва ғайра омӯхта шуда, шабоҳат ва тафовут миёни онҳо муайян гардидааст. Бо истифода аз усули таърихӣ-ҳуқуқӣ масъалаи институти никоҳ мавриди таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқӣ қарор дода шуда, муайян гардид, ки никоҳ ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи шуравӣ ва муосир Тоҷикистон таҳаввули таърихино аз сар гузаронидааст. Усулҳои мазкур дар якҷоягӣ имконияти фароҳам оварданд, то таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамаҷониба, пурра ва

объективона гузаронида шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирики таҳқиқот. Диссертатсия ба Конституцияи ҚТ, қонунгузори оилавӣ, қонунгузори кишварҳои хориҷӣ, санадҳои меъёрии ҳукуки зерқонунӣ, барномаи стратегия ва консепсияҳо дар соҳаи танзими муносибатҳои никоҳӣ асос ёфтааст. Дар диссертатсияи мазкур қонунгузори давраи шуравӣ, қонунгузори муосири Тоҷикистон, қонунгузори давлатҳои хориҷӣ ва санадҳои байналмилалӣ васеъ истифода шудаанд. Ҳамзамон, дар таҳқиқот омили солони Агенсии омили назди Президенти ҚТ ҳамчун заминаи эмпирики рисола хизмат намудааст.

Навгони илми таҳқиқот. Навгони илми диссертатсия дар мақсаду вазифаҳои таҳқиқот, омӯзиши таҷрибаи ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқтаъбиқсозии Тоҷикистони шуравӣ оид ба институти никоҳ ва истифодаи он дар қамони муосир, тақмили қонунгузори кишвар, дар заминаи қонунгузори давраи шуравӣ муайян қардани мафҳумҳои никоҳ, тарафҳо ва як қатор тағйиру иловаҳо ба қонунгузорӣ ифода меёбад. Навгони таҳқиқоти мазкур ҳамзамон дар он ифода меёбад, ки он аввалин таҳқиқоти қомплекси оид ба масъалаи институти никоҳ бо назардошти низоми ҳуқуқи шуравӣ ва низоми ҳуқуқи муосири Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Аввалин маротиба дар сатҳи таҳқиқоти маҷмӯи таҳлили таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуки институти никоҳ, фаҳмиши ҳуқуки категорияҳои «ҳамсарон», «марду зан», «никоҳшавандагон», «шаҳсоне, ки хоҳиши никоҳ қарданро доранд» ва «шаҳсони дар никоҳ қарордошта» мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки танзими ҳуқуқӣ ва муайян қардани моҳияти яғонаи ҳуқуки онҳо зарур шуморида шуд. Нуқтаҳои илми диссертатсия, ки ба ҳимоя пешниҳод меқарданд, навгони таҳқиқоти диссертатсионӣ ва натиҷаҳои ҳалли вазифаҳои гузошташударо инъикос менамоянд ва онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо қардан мумкин аст:

– асосҳои назариявӣ-методологии институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, равишҳои методологӣ ва бархурдҳои муҳаққикон оид ба фаҳмиши никоҳ муайян қарда шудааст;

– инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ таҳқиқ гардида, анъанаҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ оид ба никоҳ ошкор карда шудаанд;

– инкишофи қонунгузории шуравӣ дар соҳаи никоҳ таҳлил карда шуда, дар натиҷа асосҳои меъёрии ҳуқуқи никоҳ бо назардошти камбудии навгонии муайян гардидаанд;

– таҳаввули вазъи ҳуқуқии тартиби бастан ва бекор кардани никоҳ дар давраи шуравӣ мавриди омӯзиши назариявӣ меъёри қарор дода шуда, бартариятҳо ва камбудии қонунгузории шуравӣ оид ба тартиби бастан никоҳ ошкор гардидаанд;

– ташаккул ва инкишофи қонунгузории оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, бартариятҳо ва нуқсонҳои қонунгузории амалкунандаи миллии муайян карда шудаанд, ки ба тақмили қонунгузорӣ мусоидат менамоянд;

– таҳлили инкишофи мафҳум, моҳият, таъйиноти иҷтимоӣ ва нақши никоҳ дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ;

– инкишофи вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ таҳқиқ карда шуда, муайян гардидааст, ки вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ тибқи қонунгузории амалкунанда дорои масъалаҳои зиёде ҳалталаб мебошад;

– сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи никоҳ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҷиҳати тақмилу ташаккули он чораҳои муҳимми ҳуқуқӣ пешниҳод карда шудаанд.

Нуктаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

Навгонии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар нуктаҳои зерин ифода меёбад, ки ба ҳимоя пешниҳод мегарданд:

1. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки мустақамшавии расмӣ муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ ба рушди давраи шуравӣ рост меояд, ки дар ин давра оила ва никоҳ дар ҷойи аввал меистоданд ва яке аз ячейкаҳои асосии ҷомеа буд, ки ба манфиати он бисёр мақомоти давлатӣ, аз ҷумла, давлат баромад мекард. Бо назардошти ин, таҳқиқи асосҳои назариявӣ методологии институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ муҳим буда, барои мукамалгардонии қонунгузорӣ ва инкишофи муносибатҳо оид ба оила ва никоҳ дар замони муосир мусоидат менамояд. Аз ҷумла, дар қонунгузории оилавии имрӯзаи ҷумҳурӣ ворид намудани чунин муқаррарот

оид ба асоси қатъ (беътибор) гардидани никоҳ дар ҳолати иваз кардани чинс ва ё бастанӣ никоҳ байни шахсони ҳамчинс, ки ба фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик муҳолиф мебошад бояд илова карда шавад. Айни замон дар қонунгузорӣ барои никоҳи шахсони ҳамчинс ва ё шахсоне, ки пас аз никоҳ чинси худро иваз мекунад, ҳеҷ гуна маҳдудият вучуд надорад.

2. Таҳқиқот маълум намуд, ки масъалаҳои синни дақиқи никоҳӣ, манъи бисёрникоҳӣ, додани маҳр ва монанди инҳо дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии зикршуда ба таври мухаталиф пешбинӣ шудаанд. Чунин ҳолат гувоҳӣ он аст, ки институти оила аз низоми ҳуқуқи зардуштӣ ба низоми ҳуқуқи мусулмонӣ ва баъдан ба низоми ҳуқуқи шуравӣ ба тариқи меросият гузариш намуда, дар ин раванд марҳила ба марҳила ташаккул ёфта, баъзе арзишҳо ва меъёрҳои навро ба худ касб намудааст. Чунин арзишҳои ҳуқуқӣ оид ба никоҳ то замони муосир омада расида, мутаассифона, аксарияти онҳо то кунун мавриди таҷдиди ҷиддӣ қарор нагирифтаанд. Андешаи мазкур дар он асос мебошад, ки аксари масъалаҳои вобаста ба никоҳ (аз ҷумла, шартҳо ва тартиби бастанӣ никоҳ), тавре ки дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии Тоҷикистон мавҷуд буданд, дар низоми муосири ҳуқуқ низ бетағйир мондаанд. Бинобар ин, шартҳо, тартиби бастан, ҷой доштани монеаҳои ақди никоҳ, вазъи ҳуқуқии тарафҳо ва дигар масъалаҳои монанд ба таҷдиду такмил ниёз доранд.

3. Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки қонунгузории шуравӣ оид ба никоҳ марҳилаи пурпечутоби таърихӣ ва инкишофро аз сар гузаронида, дар байни солҳои 1917-1970 як қатор санадҳои ҳуқуқии ҷудоғонаро фаро мегирад. Қонунгузории шуравӣ дар соҳаи никоҳ танҳо дар солҳои 70-ум бо қабули Кодекси ҶШС Тоҷикистон оид ба никоҳ ва оила ва Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон дар сатҳи лозима муносибатҳои ҳуқуқиро оид ба никоҳ мавриди танзим қарор дода, нисбат ба санадҳои қаблан қабулгардида мукамал ба ҳисоб мерафт. Далели мукаммалии ин санадҳо дар он ифода мегардад, ки онҳо то қабули нахустин санадҳои ҳуқуқии даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон амал кардаанд. Маврид ба зикр аст, ки новобаста аз қабули санадҳои ҳуқуқии зиёд ва ислоҳот дар самти қонунгузории оилавӣ, ки дар инкишофи

қонунгузории шуравӣ оид ба институти никоҳ таъсири мусбӣ расонидаанд, вале дар марҳилаҳои аввал як қатор камбудиҳо ба назар мерасиданд. Аз ҷумла, падидаҳои алоҳидаи ҳуқуқи оилавӣ, масалан, тартиби бастанӣ никоҳ на дар қонун, балки дар санадҳои зерқонунӣ зикр шуда буданд; қонунҳои нав қабулшавандаи марбут ба никоҳ ва оила бидуни зарурат меёриҳои ҳуқуқии оилавии пешамалқунандаро такрор мекарданд; қонунгузории оилавии амалқунанда аксаран ҳислати тантанавӣ дошт; байни меёриҳои оилавию никоҳии алоҳида ихтилофҳо ба назар мерасиданд.

4. Тамоми санадҳои қабулшуда дар давраи шуравӣ аввалан ба никоҳ таваҷҷуҳ намудаанд. Боиси таъҷҷуб аст, ки дар тамоми декретҳо ва кодексҳои давраи шуравӣ зимни номгузорӣ аввалан ба никоҳ ва баъдан ба оила така қарда шудааст. Яъне дар номи санадҳои ҳуқуқӣ мафҳуми никоҳ пеш аз мафҳуми оила оварда шудааст, ки чунин ҳолат мубрамияти никоҳро дар давраи шуравӣ ифода мекунад. Дар қонунгузории имрӯза бошад, таваҷҷуҳи бештар ба оила зоҳир гардида, нисбат ба никоҳ нисбатан таваҷҷуҳ маҳдуд ба назар мерасад. Гуфтан мумкин аст, ки ҳокимияти шуравӣ асоси оила будани никоҳро дарк намуда, таваҷҷуҳи асосиро ба никоҳ равона сохтааст, зеро никоҳи қонунӣ ва муваффақ самаранокӣ ва устувории оилаҳоро таъмин менамояд. Маврид ба зикр аст, ки аз кишварҳои пасошуравӣ танҳо Ҷумҳурии Қазоқистон таҷрибаи шуравиро нигоҳ доштааст, зеро дар кишвари мазкур кодекс чунин номгузорӣ шудааст: «Кодекси Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба никоҳ (ҳамсарӣ) ва оила». Аз номи санади мазкур бармеояд, ки он ба қонунгузории давраи шуравӣ қариб пурра наздик мебошад.

5. Бояд тазаққур дод, ки дар замони соҳибистиклолӣ танзими масъалаҳои оилавию никоҳӣ тавассути қонунгузории нави оилавии ҚТ ба роҳ монда шуд. Дар ҚТ қонунгузории оила ба ихтиёрии ақди никоҳ, якҷаҳамсарӣ, баробарҳуқуқии зану шавҳар, бо ризоияти тарафайн ҳалли баҳсҳои дохили оила, афзалияти тарбияи мутақобилаи фарзандон, ғамхорӣ дар бораи неқӯаҳволӣ ва инкишофи онҳо асос меёбад. Бояд гуфт, ки дар қонунгузории оилавии кишвар мафҳуми ҳуқуқии оила пешбинӣ нашудааст, дар ҳоле ки мавҷудияти мафҳуми оила ва

никоҳ дар қонунгузории оилавии кишвар бисёр муҳим буда, дорои аҳаммияти баланди амалӣ мебошад. Дар дилхоҳ баҳсҳои ҳуқуқие, ки ба оила ва никоҳ рабт доранд, ҷиҳати муайян намудан ва додани баҳои воқеӣ ба он, ки оила ва ё никоҳи муайян расмӣ ё ғайрирасмӣ мебошад, ба талаботи қонунгузорӣ мувофиқ ҳаст ё не, дар чунин масъалаҳо танҳо мафҳуми расмӣ оила ва никоҳ мусоидат карда метавонад, ки инро бояд қонунгузории оилавӣ муқаррар намояд.

6. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки новобаста аз коҳиш ёфтани арзишҳои оилавӣ никоҳ нақши он дар ҳаёти шахсӣ ҷамъиятӣ ва давлатӣ баланд ва ҷураҳамият боқӣ мемонад. Танҳо давлатро зарур аст, ки дар ин самт ҷораҳои зарурии ҳуқуқӣ андешад, то никоҳро ҳамчун муҳимтарин арзиши оилавии насли гузашта ҳифз намояд. Ҷиҳати баланд бардоштани арзишҳои анъанавӣ никоҳ дар кишвар бояд ҷораҳои муҳим андешида шаванд. Институти никоҳ дар марҳалаи ҳозираи инкишофи худ давраи душвори гузаришро аз модели анъанавӣ ба модели нисбатан озод ва соддатар аз сар меғузаронад, ки аҳаммияти мақсадҳои никоҳ, яъне таваллуд ва тарбияи кӯдакон кам шуда истодааст. Мо чунин мешуморем, ки дар ин шароит вазифаи давлат аз он иборат аст, ки институти никоҳ, баланд бардоштани нуфузи бақайдгирии иттифокҳои никоҳ ва дастгирии иҷтимоии оилаҳо таъмин карда шавад, зеро некуаҳволии ҷомеа ва, умуман, давлат аз оила вобаста мебошад.

7. Тамоми субъектони никоҳ, дар умум, ҳамчун тарафҳои ақди никоҳ ҳисобида мешаванд ва иборати «шаҳсоне, ки хоҳиши никоҳ бастанро доранд», муайян кардани мафҳум ва ҳаёти тарафҳои ақди никоҳро душвор месозад. Қонунгузории оилавӣ дар баробари ин дигар мафҳумҳои норавшанро низ истифода мебарад, ки ба дақиқсозӣ ниёз доранд. Аз ҷумла, мафҳумҳои ҳамсарон, зан ё шавҳар, никоҳшавандагон ва монанди инҳо. Масалан, Кодекси оила дар м. 16 зимни муайян кардани асосҳои қатъи никоҳ дар қисми якум мафҳуми «ҳамсарон» ва дар қисми дуюм мафҳуми «зан ё шавҳар»-ро истифода бурдааст. Саволе ба миён меояд, ки магар ин мафҳумҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд? Оё мафҳуми ҳамсарон ҳамон зану мард аст? Фикр мекунем, ки истифодаи дақиқи

мафхуми «марду зан» ва ё «мард ё зан» дуруст мебошад. Мафхуми ҳамсарон васеъ буда, чунин никоҳҳои ғайрианъанавиро фаро гирифтаниш мумкин аст. Бинобар ин, беҳтар аст, ки дар қонунгузорӣ мафҳумҳо дақиқ ва яхела оварда шаванд. Ҳамзамон, дар қонунгузорӣ бояд дақиқ муқаррар карда шавад, ки ба ҳайси тарафҳои ақди никоҳ кӣҳо баромад мекунанд.

8. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки яке аз масъалаҳои ташвишовар дар соҳаи никоҳ афзоиши сатҳи бекоркунии он ба ҳисоб меравад. Агар мо нишондодҳои солҳои 2015-2022-ро муқоиса намоем, маълум мегардад, ки 6563 маротиба сатҳи никоҳ афзоиш ёфтааст. Як масъалаи дигарро низ бояд ба назар гирифт, ки на ҳамаи никоҳҳои аз ҷиҳати динӣ қатъгардида сари вақт расман қатъ карда мешаванд, зеро ба мушоҳида мерасад, ки оилаҳо ба таври динӣ қатъ гардида, барои расман бекор кардани никоҳи худ муроҷиат намекунанд. Чунин ҳолат моҳҳо ва баъзан солҳо идома меёбад. Бинобар ин, ҳолати мазкур ба нишондодҳои омӯрӣ ҳатман таъсири худро мерасонад. Маврид ба зикр аст, ки дар панҷсолаи охир ягон санади муҳимми ҳуқуқӣ дар самти никоҳ таҳия ва қабул карда нашудааст. Агар асоси оилаҳо никоҳ бошад, пас, тавачҷуҳи асосии давлат бояд ба масъалаи никоҳ равона гардад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ бадастомада ҷиҳати ҳал намудани як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи никоҳ мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, масъалаҳои муқаммал намудани адабиёти таълимӣ дар соҳаи оила ва никоҳ, тақмили қонунгузорӣ дар соҳаи никоҳ ва монанди инҳо.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки истифодаи маводи диссертатсия дар таҳлилу ҳулосабарории мавзӯҳои назариявӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи маданӣ маълумотҳо ва маводҳои нави илмиро пешниҳод менамояд. Ҳулоса ва пешниҳодҳои дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба институти никоҳ бадастомада мумкин аст дар ҳалли як қатор мушкилоти дар илмҳои ҳуқуқи оилавӣ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи маданӣ ва умуман илми ҳуқуқшиносӣ мавҷудбуда истифода гарданд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ чӣхати тақмили қонунгузории кишвар метавон ҳулосаву пешниҳодҳои таҳқиқотро вобаста ба масъалаҳои марбут ба никоҳ, ба монанди тағйири иловаҳо ба Кодекси оилаи ҚТ, таҳияи санадҳои нави ҳуқуқӣ, таҳия ва қабули стратегия ва консепсияҳои давлатӣ ва ғ. истифода намуд. Ҳулосаву пешниҳодҳои таҳқиқот барои амалияи ҳуқуқатбиқсозӣ чӣхати тақмилу ташаккули институти никоҳ аҳаммияти калон доранд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ оид ба паҳлуҳои мухталифи ташаккули никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва соҳибистиклол, таҳлили натиҷаҳо ва ҳулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, андешаҳо ва тавсияҳои назариявӣ амалии муаллиф, нуктаҳои илмӣ таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории миллии бо қонунгузории кишварҳои хориҷӣ дар самти никоҳ асос меёбад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмун таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти ҚТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсия, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ оид ба паҳлуҳои мухталифи масъалаи ташаккули никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва соҳибистиклол асоснок карда мешавад. Ҳамзамон, масъалагузорӣ ва сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳанд. Ғайр аз ин, муаллиф дар таҳқиқоти диссертатсионӣ доир ба ҳалли масъалаҳо вобаста ба институти никоҳ дар қонунгузории кишвар навгонҳои назаррасро пешниҳод намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Рисола дар кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, борҳо дар чаласаҳои кафедраи номбурда муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Муҳимтарин натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли пешниҳоди маърузаҳо дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ зерин мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд:

а) байналмилалӣ:

– Инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ // конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои назариявӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» (5-уми декабри соли 2023). – Душанбе, 2023.

– Инкишофи мафҳуми никоҳ ва нақши он дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъияӣ ва шахсӣ // конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ», бахшида ба рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, 30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2014 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (6-уми декабри соли 2024). – Душанбе, 2024.

б) ҷумҳуриявӣ:

– Инкишофи вазъи ҳуқуқии тарафҳои акди никоҳ // конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Конституция как фактор стабильности государства» (Конститутсия ҳамчун омил устувории давлат) (25 октябри соли 2024). – Душанбе, 2024.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвонҷӯ 11 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 6 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти ҚТ ва 5 мақола дар маҷаллаҳои дигар ба нашр расонидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо, муқаддима, ду боб, ҳашт зербоб, ҳулоса, тавсияҳо, номгӯйи адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти довталаб иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 182 саҳифаро ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ (ФИШУРДА)

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқот асоснок карда шуда, сатҳи омӯзиш, мақсад, вазифаи таҳқиқот, асосҳои методологии таҳқиқот, навгонии илмӣ таҳқиқот ва нуктаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назариявӣ амалии таҳқиқот, тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия баён карда шудааст.

Боби якуми диссертатсия «**Мафҳум ва моҳияти институти никоҳ дар низоми ҳукукии шуравӣ**» ном гирифта, дар он масъалаҳои асосҳои назариявӣ-методологии институти никоҳ дар ҳукуки шуравӣ, анъанаҳои таърихӣ иҷтимоӣ ва ҳукуқӣ дар инкишофи институти никоҳ дар ҳукуки шуравӣ, инкишофи қонунгузории шуравӣ дар соҳаи никоҳ, таҳаввули вазъи ҳукуки бастан ва бекор кардани ақди никоҳ дар давраи шуравӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқот қарор гирифтаанд.

Зербоби якуми боби якум – «**Асосҳои назариявӣ-методологии институти никоҳ дар ҳукуки шуравӣ**» ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки никоҳ яке аз институтҳои муҳими ҳукуки оилавӣ ба ҳисоб рафта, мавҷудияти худро дар тамоми марҳилаҳои таърихӣ бо таҳаввули ҳукуки оилавӣ нигоҳ доштааст. Никоҳ бо оила робитаи зич дошта, бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонанд, зеро, аз як ҷониб, оила дар натиҷаи никоҳ бунёд карда мешавад ва аз ҷониби дигар, бастанӣ никоҳ боиси ташкили оила мегардад. Ба таври дигар, онҳо вобастаи ҳамдигар мебошанд. Бинобар ин, никоҳро бе оила таҳлил кардан ба мақсад мувофиқ ва натиҷабахш намебошад. Никоҳ заминаи асосии бунёди ҷомеаи муосир мебошад, ки асоси он ба арзишҳо ва манфиатҳои аз ҷониби умум эътирофшуда асос ёфтааст. Мафҳуми никоҳ дар тӯли садсолаҳо вобаста ба вазъият дар кишвар, бо омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ тағйир ёфта, вале ҳамеша чун як дастури ҳамаҷониба боқӣ мондааст. Бо назардошти ин, таҳқиқи асосҳои назариявӣ методологии институти никоҳ дар ҳукуки шуравӣ муҳим буда, барои мукамалгардонии қонунгузорӣ ва инкишофи муносибатҳо оид ба оила ва никоҳ дар замони муосир мусоидат менамояд.

Ба андешаи муаллиф, муносибатҳои никоҳӣ дар ҳукуки шуравӣ бо меъёрҳои ҳукуқӣ ба танзим дароварда мешуданд.

Меъёрҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои никоҳро дар низоми ҳуқуқии шуравӣ танзим мекарданд, як соҳаи алоҳидаи ҳуқуқӣ ва қонунгузориро ташкил медиҳанд. Набояд фаромӯш кард, ки чунин шакли танзими ҳуқуқӣ ба танзими ҳуқуқии муносибатҳои никоҳии замони муосир бе таъсир намондааст, зеро меъёрҳои ҳуқуқии қонунгузории оилавии имрӯзаи кишвар аз танзими чунин ҷанбаҳои муносибатҳои никоҳӣ бархурдор мебошанд.

Метавон чунин хулоса кард, ки институти никоҳ яке аз институтҳои асосии ҳуқуқи оила ва қонунгузории оилавӣ мебошад. Аммо бо вучуди аҳамияти ҳуқуқӣ доштани никоҳ дар қонуни оила он таърифи ҳоси худро надорад. Гузашта аз ин, ба ақидаи аксарияти тамаддунҳо, чунин таъриф номувофиқ аст, зеро никоҳ дорои хусусиятҳои зиёди иҷтимоӣ мебошад, ки ба расмият дароварда намешаванд.

Маврид ба зикр аст, ки дар баробари муайян кардани мафҳум ва нишонаҳои ҳуқуқии никоҳ он дорои як қатор шартҳо мебошад, ки мавҷудияти онҳо дар қонунгузории имрӯза сарчашмаи худро ҳанӯз аз давраҳои қадим мегиранд. Махсусан, дар ҳуқуқи шуравӣ шартҳои никоҳ дар қонунгузорӣ муқаррар гардида, хусусияти ҳуқуқӣ ва ҳатмӣ пайдо намудаанд. Аммо дар назарияи ҳуқуқи оилавии шуравӣ шартҳои никоҳ мухталиф пешниҳод шудаанд. Эҳтимол чунин ҳолат аз он вобаста мебошад, ки ҳуқуқи шуравӣ якҷанд марҳилаҳои тағйироти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳуқуқиро аз сар гузарондааст. Аз шартҳои мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки онҳо қисман аз шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузории оилавии имрӯзаи мо фарқ меkunанд. Ба он хотир қисман, ки он аз рӯйи шумора зиёд буда, ҳамзамон баъзе тағйиротҳои иловагиро доро мебошад. Дар қонунгузории оилавии мо бошад, чунин шартҳо танҳо се номгӯ муқаррар шудаанд, вале дар мазмуни шартҳои сеюми он баъзе аз шартҳои зикршуда дохил мешаванд.

Зербоби дуҷуми боби якум – **«Анъанаҳои таърихӣ иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ дар инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ»** ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки институти никоҳ яке аз институтҳои ҳуқуқӣ ва таърихӣ ба ҳисоб рафта, дар фарҳангу тамаддунҳои башарӣ бо

махсусиятҳои хос ташаккул ёфта, то ба имрӯз омада расидааст. Ҳарчанд дар ҳуқуқи шуравӣ институти оила ва никоҳ дар сатҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мақоми расмӣ пайдо намуда бошад ҳам, вале ин падидаи ҳуқуқӣ аз низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ маншаъ мегирад. Дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ институти оила ҳанӯз аз давраи амали низомҳои таърихӣ-ҳуқуқии зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ инкишоф ёфта, ба тариқи меросият ба низоми ҳуқуқи муосири Тоҷикистон гузариш намудааст.

Мутобиқи назари муаллиф, меъёрҳои ҳуқуқии зардуштӣ ва мусулмонӣ ба ташаккули арзишҳо, меъёрҳо ва анъанаҳои ҳуқуқии шуравӣ таъсири калон расонида, мавҷудияти худро то замони муосир аз даст надодаанд. Бо ин назардошт, метавон гуфт, ки аксари меъёрҳои ҳуқуқи шуравӣ оид ба никоҳ дар заминаи муносибат ва анъанаҳои низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ ташаккул ёфта, дар низоми ҳуқуқи шуравӣ мукамал ва дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустаҳкам гардида, бисёре аз онҳо то ба низоми муосири ҳуқуқи Тоҷикистон омада расидаанд. Бинобар ин, таҳлил ва омӯзиши онҳо барои назария ва амалияи муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба никоҳ аҳаммияти калон дорад.

Аз таҳқиқот бармеояд, ки дар ҳуқуқи мусулмонӣ ва зардуштӣ синну соли ягона ва умумиэтирофшуда барои бастанӣ никоҳ вучуд надошта, он аз 13, 14 ва 15-солагӣ муқаррар шудааст. Аз сабаби он ки Авесто яке аз ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию динии низоми ҳуқуқи зардуштӣ ба ҳисоб мерафт ва он синни никоҳиро аз 15-солагӣ муқаррар кардааст, метавон гуфт, ки ҳамин синну сол нисбатан бештар мавриди амал қарор гирифтааст. Дар ҳуқуқи мусулмонӣ бошад, новобаста аз муқарраротҳои ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, синну соли никоҳ барои духтарон аз 9-солагӣ ва барои писарон аз 12-солагӣ тибқи сарчашмаҳои динии ҳуқуқи мусулмонӣ муқаррар шуда буд. Ҳамзамон, лозим ба ёдоварист, ки сабаби ниҳоят паст будани синну соли никоҳӣ дар ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ дар он ифода мегардад, ки онҳо таълимотҳои динӣ махсуб мешуданд ва тибқи онҳо шахс маҳз аз ҳамаи синну сол ақлу фаҳмиш пайдо намуда, ҳаракатҳои худро дарк менамуд ва дар қирдорҳои содирнамудааш ғунаҳкор ҳисобида мешуд.

Дар ҳуқуқи шуравӣ бошад, ҳамчун анъанаи ҳуқуқии зардуштӣ ва мусулмонӣ гуногунии синну соли никоҳӣ то як марҳилаи муайян ҷой дошта, баъдан бо қонунгузориҳои оилавӣ он ягона карда шуд. Новобаста аз он ки дар солҳои аввали пасазинқилобӣ бо қонунгузориҳои оила ва никоҳ бастанӣ акди никоҳ барои мардон аз 18-солагӣ ва барои занон аз 16-солагӣ муқаррар шуда буд, вале он дар амал татбиқи наметарғид, зеро меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба таври ғайрирасмӣ ва анъанавӣ дар байни мардум амал мекарданд.

Арзишҳои фарҳангии ҳуқуқии тамаддуни зардуштӣ ва мусулмонӣ дар инкишофи институти никоҳи ҳуқуқи шуравӣ заминаи бузург гузоштаанд. Дар ҳуқуқи шуравӣ паҳн гардидани анъанаи иҷтимоӣ ҳуқуқии гузаштаи халқи тоҷик ба таври муқолиф сурат гирифтааст. Масалан, синни никоҳии нисбатан паст, ризоияти никоҳшавандагон, манъи никоҳи шахси ба синни никоҳӣ нарасида ва дигар масъалаҳои монанд дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ ба ҳамдигар ҳамшабеҳ мебошанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки аксари меъёрҳои ҳуқуқи шуравӣ оид ба никоҳ дар заминаи муносибатҳо ва анъанаҳои низоми ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ ташаккул ёфта, дар низоми ҳуқуқи шуравӣ муқаммал ва дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустаҳкам гардида, бисёре аз онҳо то ба низоми муосири ҳуқуқи Тоҷикистон омада расидаанд. Дар солҳои аввали пасазинқилобӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ, махсусан муносибатҳои оилавӣ никоҳӣ дар омезиши меъёрҳои динӣ бо меъёрҳои ҳуқуқӣ мавриди танзим қарор дода мешуданд. Аммо бо қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Тоҷикистони шуравӣ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ мақоми аввалиндараҷа дода шуда, меъёрҳои динӣ расман эътибори ҳудудӣ аз даст доданд. Ҳатто бастанӣ никоҳ дар мақомҳои динӣ ва бо тартиби динӣ эътибори ҳудудӣ гум карданд. Маҳз аз ҳамин давра никоҳ ва муносибатҳои оилавӣ сирф хусусияти ҳуқуқӣ ва расмӣ пайдо намуда, тартиби бастанӣ, мақоми бақайдгирӣ, шартҳои никоҳ, синни никоҳӣ ва дигар паҳлуҳои он ба анъанаҳои ҳуқуқӣ таъдил ёфта, ба таври меросият ба низоми муосири ҳуқуқи Тоҷикистон гузариш намуда, дар қонунгузориҳои имрӯзаи кишвар мустаҳкам гардиданд.

Аз натиҷаи таҳлил бармеояд, ки шартҳои никоҳ ҳарчанд қисман ва аз рӯи мазмун ба ҳамдигар наздикӣ дошта бошанд ҳам, вале аз рӯи талабот ва шумора дар ҳуқуқи зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ фарқ мекунанд. Масалан, шартҳои розигии тарафҳои никоҳкунанда дар ҳар се гурӯҳи шартҳо ба назар мерасад. Ин метавонад маънои онро дошта бошад, ки мавҷудияти шартҳои мазкури никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ аз ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ маншаъ мегирад. Дар баробари ин, баъзе шартҳои дигар ҳоси танҳо ҳамон низоми ҳуқуқӣ буда, ба ҳамдигар гузариш накардаанд. Масалан, шартҳои тобеият ба оидии зардуштӣ танҳо ҳоси ҳуқуқи зардуштӣ буда, дар ҳуқуқи мусулмонӣ ва шуравӣ вучуд надорад. Баръакс, шартҳои додани маҳр, танҳо ҳоси ҳуқуқи мусулмонӣ буда, дар ҳуқуқи зардуштӣ ва шуравӣ ба назар намерасад. Сабаб дар он аст, ки шартҳои мазкур хусусияти динӣ дошта, дар замонҳои амали низоми ҳуқуқи шуравӣ расман аз байн рафтанд, вале ҳамчун анъана баъзе аз онҳо то кунун дар шакли ғайрирасмӣ вучуд доранд. Маврид ба зикр аст, ки бисёре аз шартҳои мазкур мушаххас гардонида шуда, дар қонунгузориҳои амалкунандаи оилавии кишвар муқаррар карда шудаанд. Айни замон муҳимтарин шартҳои никоҳ розигии никоҳшавандагон, расидан ба синни никоҳӣ ва мавҷуд набудани монеаҳо дар ақди никоҳ ба ҳисоб мераванд.

Дар зербоби сеюм – **«Инкишофи қонунгузориҳои шуравӣ дар соҳаи никоҳ»** муаллиф ишора мекунад, ки давраи амали ҳуқуқи шуравӣ яке аз давраҳои инкишофи институти никоҳ дар Тоҷикистони таърихӣ ба ҳисоб рафта, дар ин давра муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба никоҳ хусусияти меъёрӣ-ҳуқуқӣ касб намуда, дар сарчашмаҳои мухталиф мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор дода шуданд. Бо ин назардошт омӯзишу таҳқиқи инкишофи қонунгузориҳои шуравӣ оид ба институти никоҳ мубрам мебошад, зеро аксари меъёрҳои ҳуқуқии қонунгузориҳои оилавии имрӯзаи кишвар сарчашмаи худро аз қонунгузориҳои замонҳои шуравӣ мегиранд. Ғайр аз ин, дар ҳуқуқи шуравӣ дар тамоми марҳилаи таърихӣ бори аввал санадҳои мухталифи ҳуқуқӣ сирф оид ба оила ва никоҳ қабул карда шуданд, ки танҳо баҳри танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба никоҳ равона шуда буданд ва чунин санадҳо дар давраи амали ҳуқуқи

зардуштӣ ва мусулмонӣ дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ ба назар намерасиданд.

Бояд тазаккур дод, ки никоҳ яке аз институтҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ мебошад. Бинобар ин, тули таърих дар соҳаҳои гуногуни илм ва дар заминаи ҳуқуқи оилавӣ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Ғайр аз ин, оила ва никоҳ ба ҳамдигар робитаи ногустастанӣ дошта, онҳоро бе мавҷудияти ҳамдигар мавриди омӯзиш қарор додан ғайриимкон мебошад. Бо ин назардошт, агар сухан дар хусуси никоҳ равад, пас, ҳатман аз муносибатҳои оилавӣ ишора мегардад ва баръакс, агар сухан дар хусуси оила равад, пас, он решаи худро аз никоҳ мегирад, зеро сарчашмаи бунёди ҳар як оила никоҳ мебошад.

Таҳлили меъёрҳои Эъломияҳо дар бораи вазъи ҳуқуқи занон нишон медиҳад, ки онҳо як қатор масъалаҳои муҳимро оид ба оила ва никоҳ муқаррар кардаанд. Аз ҷумла, зан дар баробари мард аз тамоми ҳуқуқҳои маданӣ бархурдор буд; хоҳиши зан мисли мард сабаби кофӣ барои бекор кардани никоҳ ба ҳисоб намерафт; қонун барои ба шавҳар додани духтарони то синни шонздаҳсола ҷазо муқаррар карда буд; қонун барои пардохт ва қабули қалин, ки як навъ хариду фурӯши зан доништа мешавад, ҷазои саҳт пешбинӣ мекард; зан ҳуқуқ дошт таъминоти моддии фарзандонро, сарфи назар аз он ки онҳо дар никоҳи қайдшуда ё қайднашуда таваллуд шудаанд, талаб намояд; зан дар ҳолати бекор кардани никоҳ ё марги шавҳар бо тартиби муқаррарнамудаи қонун дар баробари мард ҳуқуқ ба моликият дошт.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар солҳои аввали ҳуқуқи шуравӣ синни никоҳӣ омехта муқаррар шуда, нисбатан паст буд. Ба андешаи мо, ин таъсири меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ мебошад, зеро дар солҳои аввали ҳуқуқи шуравӣ ҳануз меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ пурра аз байн нарафта буданд. Масъалаи синни никоҳӣ аввалан барои марду зан аз 16-солагӣ, баъдан барои занон аз 16-солагӣ ва барои мардон аз 18-солагӣ ва дар ниҳоят барои марду зан аз 18-солагӣ муқаррар гардида буд.

Маълум гардид, ки қонунгузориҳои шуравӣ оид ба никоҳ марҳилаи пурпечуби таърихӣ ва инкишофро аз сар

гузаронида, миёни солҳои 1917-1970 як қатор санадҳои ҳуқуқии ҷудоғонаро фаро мегирад. Қонунгузорию шуравӣ дар соҳаи никоҳ танҳо дар солҳои 70-ум бо қабули Кодекси ҚШС Тоҷикистон оид ба никоҳ ва оила ва Конститутсияи ҚШС Тоҷикистон дар сатҳи лозима муносибатҳои ҳуқуқиро оид ба никоҳ мавриди танзим қарор дода, нисбат ба санадҳои қаблан қабулгардида мукамал ба ҳисоб мерафтанд. Далели мукаммалии ин санадҳо дар он ифода мегардад, ки онҳо то қабули нахустин санадҳои ҳуқуқии даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон амал кардаанд.

Диссертант ибраз медорад, ки новобаста аз қабули санадҳои ҳуқуқии зиёд ва ислоҳот дар самти қонунгузорию оилавӣ, ки дар инкишофи қонунгузорию шуравӣ оид ба институти никоҳ таъсири мусбӣ расонидаанд, дар марҳилаҳои аввал як қатор камбудӣҳо ба назар мерасиданд. Аз ҷумла, падидаҳои алоҳидаи ҳуқуқи оилавӣ, масалан, тартиби бастанӣ никоҳ на дар қонун, балки дар санадҳои зерӣқонунӣ зикр шуда буданд; қонунҳои нав қабулшавандаи марбут ба никоҳ ва оила бидуни зарурат меёриҳои ҳуқуқии оилавии пешамалкунандаро такрор мекарданд; қонунгузорию оилавии амалкунанда аксаран ҳислати тантанавӣ дошт; байни меёриҳои оилавию никоҳии алоҳида ихтилофҳо ба назар мерасиданд.

Зербоби чоруми боби якум – «**Таҳаввули вазъи ҳуқуқии бастан ва бекор кардани ақди никоҳ дар давраи шуравӣ**» ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки яке аз аввалин Декретҳои ҳокимияти шуравӣ ба муборизаи зидди меёриҳои ҳуқуқии динӣ нигаронида шуда буд. Бекор кардани тартиби динии никоҳ ва талоқ барои ҳалли низоъҳои ҳуқуқи оилавӣ мувофиқи принципҳои эълоншуда имконият фароҳам овард, ки яке аз онҳо баробарии пурраи зану мард ба ҳисоб мерафт. Иродаи озоди шахсоне, ки ба ақди никоҳ медароянд, ҳалкунанда гардид ва он муносибатҳои ҳуқуқии оилавию, дар маҷмуъ, муайян мекард.

Бояд таъкид дод, ки қонунгузорию нави оила тартиби на танҳо бастанӣ ақди никоҳ, балки бекор кардани онро ҳам тағйир дод. Никоҳ дар натиҷаи марғи яке аз ҳамсарон ё ғавтида эълон шудан аз тарафи суд, инчунин, дар натиҷаи талоқ метавонист қатъ карда шавад. Бо вучуди ин,

конунгузории нав баҳо додани никоҳро ҳамчун муқаддасот ва иттиҳоди аслан ҷудонашаванда аз байн бурд, бинобар ин, тартиби бекор кардани ақди никоҳ хеле сода гардид. Масъалаи ислоҳоти тартиби талоқ дар охири асри XIX муҳим буд. Раванди ҷудошавӣ пеш аз инқилоб тартиби оштишавиӣ тарафҳо ва пешниҳод намудани далелҳои мавҷудияти асосҳои қонунии ҷудошавиро дар бар мегирифт. Баъдтар ин далелро суд бояд санҷида, қарори дахлдор қабул менамуд. Инчунин, метавон гуфт, ки шаҳодати шохидон ҳамчун далели зино қабул карда мешуд ва аксар вақт боиси шаҳодати бардурӯғ мегардад. Аз ин рӯ, барои ҳокимияти шуравӣ хеле муҳим буд, ки тартиби пештараи ҷудошавиро зуд тағйир диҳанд. Ин бори аввал дар Декрет «Дар бораи талоқ» сурат гирифт, ки тибқи он шахрвандон ҳуқуқи ҷудо кардани ақди никоҳро на танҳо бо хоҳиши ҳамдигар ва ризоияти зану шавҳар, балки бо хоҳиши яке аз онҳо пайдо карданд. Ин дархост метавонист ба таври ҳаттӣ ё шифоҳӣ пешниҳод карда шавад. Яъне агар яке аз зану шавҳар хоҳиши бекор кардани никоҳро дошта бошанд, бо вучуди хости ҳамсари дигар никоҳ бояд қатъ карда шавад.

Муаллифи таҳқиқот қайд намудааст, ки тамоми санадҳои қабулшуда дар давраи шуравӣ аввалан ба никоҳ таваҷҷуҳ намудаанд. Боиси тааҷҷуб аст, ки дар тамоми декретҳо ва кодексҳои давраи шуравӣ зимни номгузорӣ аввалан ба никоҳ ва баъдан ба оила таъя карда шудааст. Яъне дар номи санадҳои ҳуқуқӣ мафҳуми никоҳ пеш аз мафҳуми оила оварда шудааст, ки чунин ҳолат мубрамияти никоҳро дар давраи шуравӣ ифода мекунад. Дар конунгузории имрӯза бошад, таваҷҷуҳи бештар ба оила зохир гардида, нисбат ба никоҳ таваҷҷуҳ маҳдуд ба назар мерасад. Гуфтан мумкин аст, ки ҳокимияти шуравӣ асоси оила будани никоҳро дарк намуда, таваҷҷуҳи асосиро ба никоҳ равона сохтааст, зеро никоҳи қонунӣ ва муваффақ самаранокӣ ва устувории оилаҳоро таъмин менамояд. Маврид ба зикр аст, ки аз кишварҳои пасошуравӣ танҳо Ҷумҳурии Қазоқистон таҷрибаи шуравиро нигоҳ доштааст, зеро дар кишвари мазкур кодекс чунин номгузорӣ шудааст: «Кодекси Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба никоҳ (ҳамсарӣ) ва оила». Аз номи санади мазкур бармеояд, ки он ба конунгузории давраи шуравӣ қариб пурра низдик

мебошад. Бинобар ин, номи қонунгузории оилавии мо низ бояд таъйир дода шавад, зеро таркиби меъёрии кодексҳои тамоми кишварҳои пасошуравӣ, бахусус ҚТ нишон медиҳад, ки ғоизи бештар ва қисмати аввали кодексҳоро маҳз масъалаҳои никоҳ ташкил медиҳанд. Бо ин назардошт, пешниҳод мегардад, ки номи қонунгузории оилавии кишвар дар чунин шакл табдили ном карда шавад: «Кодекси ҚТ оид ба никоҳ ва оила».

Дар давраи ҳокимияти шуравӣ муносибатҳои никоҳ ва оилавӣ аз доштани характери диспозитивӣ дур буда, ба назорати давлат аз болои чунин як воҳиди муҳимми ҷамъият, монанди оила вобастагӣ дошт. Ин аз он ҷиҳат низ муқаррар гардид, ки қонунгузории давраи шуравӣ танҳо барои муносибатҳои ақди никоҳ, ки бо тартиби муқарраршуда ба қайд гирифта шудаанд, оқибатҳои ҳуқуқиро пешбинӣ карда, муносибатҳои ҳамзистӣ ба эътибор гирифта нашудаанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки масъалаи тартиби бастан ва бекор кардани ақди никоҳ дар давраи амали ҳуқуқӣ шуравӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мерафт. Низомии ҳуқуқи шуравӣ марҳила ба марҳила тавассути қабул намудани санадҳои нави ҳуқуқӣ ва такмил додани онҳо ба ташаккули муносибатҳои никоҳ, аз ҷумла тартиби бастан ва бекор кардани ақди никоҳ асос гузоштааст. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки тартиби бастан ва бекор кардани никоҳ танҳо дар солҳои аввали ҳокимияти шуравӣ номуқаммал ба назар мерасиданд. Аммо, шуруъ аз солҳои 30-юм масъалаҳои тартиби бастан, шартҳои бастан, монаҳо ва тартиби бекор кардани никоҳ муқаммал гардида, пурра гардиданд.

Боби дууми диссертатсия **«Инкишофи институти никоҳ дар Тоҷикистони соҳибистиклол»** ном гирифта, дар он масъалаҳои ташаккул ва инкишофи қонунгузории оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инкишофи мафҳум, моҳият, таъйиноти иҷтимоӣ ва нақши никоҳ дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ, инкишофи вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ, сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи никоҳ мавриди омӯзиш ва таҳқиқот қарор гирифтаанд.

Зербоби якуми боби дуум – **«Ташаккул ва инкишофи қонунгузории оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»** ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки истиклолият дар

низомии қонунгузории кишвар тағйироти куллиро ба амал оварда, боиси он гардид, ки қонунгузории тамоми соҳаҳо, бахусус, оилавӣ ва никоҳ бо назардошти хусусиятҳои ҳосилмиллӣ ва фарҳангу низомии ҳуқуқи миллӣ таҳия ва қабул карда шаванд. Ҳарчанд қонунгузории оилавии кишвар заминаи таърихӣ дошта бошад ҳам, вале нахустин санадҳои муҳимми кодификатсионӣ дар давраи шуравӣ ва солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон таҳия ва қабул карда шудаанд. Пас аз эълон гардидани Истиқлоли давлатӣ дар кишвар як қатор санадҳои муҳимми ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд, ки бахшҳои ҷудогонаи муносибатҳои оилавиرو танзим менамоянд.

Бояд гуфт, ки дар қонунгузории оилаи кишвар мафҳуми ҳуқуқи оила пешбинӣ нашудааст, вале чунин мафҳум дар адабиёти ҳуқуқӣ мавҷуд буда, ҳамчун доираи шахсоне, ки бо қоидаҳо ва уҳдадорӣҳо, ки аз издивоҷ, ҳешутаборӣ, фарзандҳои бармеоянд, муайян карда мешавад. Дар дилҳои бахшҳои ҳуқуқие, ки ба оила ва никоҳ рабт доранд, ҷиҳати муайян намудан ва додани баҳои воқеӣ ба он, ки оила ва ё никоҳи муайян расмӣ ё ғайрирасмӣ мебошад, ба талаботи қонунгузорӣ мувофиқ ҳаст ё не, дар чунин масъалаҳо танҳо мафҳуми расмии оила ва никоҳ мусоидат карда метавонад, ки инро бояд қонунгузории оилавӣ муқаррар намояд.

Тавре муҳакқиқ ибраз медорад, яке аз мушкилиҳои дигар, ки дар ташаккули қонунгузории кишвар ҳалал мерасонад, коҳиш ёфтани шумораи бақайдгирандагони ақди никоҳ мебошад. Миёни аҳолии ҷомеаи муосир тамоюли саркашӣ аз бақайдгирии ақди никоҳ мушоҳида мешавад ва шумораи зиёди шаҳрвандон кӯшиши ба муносибатҳои воқеии ақди никоҳ гузоштанро доранд. Айни ҳол ин гуна муносибатҳо бо қонун танзим карда намешаванд. Бо вучуди ин, «зиндагии муштарак», зиндагии яққояро пеш мебаранд, «молу мулк мегиранд», фарзанддор мешаванд ва ба ҳамсари худ зиндагӣ пеш мебаранд. Аммо онҳо наметавонанд пурра ба ҳимояи ҳуқуқҳои худ аз давлат умед банданд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши моҳияти чунин категорияҳо ба мисли «муносибатҳои ақди никоҳ» ва «муносибатҳои воқеии ақди никоҳ» ба назар мерасад.

Мутобиқи назари диссертант, масъалаҳои мафҳумҳои асосӣ дар қонунгузории оилавии кишвар ба таваҷҷуҳ ниёз доранд. Кодекси оилавии ҚТ баҳши мафҳуми асосӣ надорад ва, аз ин рӯ, бисёре аз мафҳумҳои асосӣ мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор нагирифтаанд. Ба монанди мафҳумҳои оила, никоҳ, субъектони никоҳ, тарафҳои никоҳ, ҳамсарон, шахсони никоҳшаванда, шахсоне, ки хоҳиши никоҳ қардан доранд, мард, зан ва монанди инҳо. Масалан, дар қонунгузории оилавӣ дақиқу равшан муқаррар нашудааст, ки зери мафҳуми шахсони никоҳшаванда кӣҳо фаҳмида мешаванд. Ё мафҳуми никоҳшаванда васеъ буда, баъзе меъёрҳои истисно менамояд, аз ҷумла, чинсиятро. Фикр мекунем, агар дар м. 12 Кодекси оила меъёри зерин «Никоҳ танҳо байни марду зан баста мешавад» муқаррар карда мешуд, бисёре аз нофаҳмиҳо равшан мегардиданд. Ҳамзамон, дар замони ҷаҳонишавӣ ва пешрафти босуръати илму технология баҳо додан ба мафҳумҳои «мард» ва «зан» душвор гардида истодааст. Бо ин назардошт, дар Кодекси оила моддаи алоҳида ба мафҳумҳои асосӣ ҷудо гардида, дар он мафҳумҳои муҳимми муносибатҳои оилавӣ никоҳ, аз ҷумла, мафҳумҳои баҳсноки зикршуда муқаррар карда шаванд.

Муаллифи таҳқиқот изҳор доштааст, ки дар самти ташаккули қонунгузории оилавӣ ва никоҳ баъзе мушкилиҳо ба назар мерасанд. Аз ҷумла, санадҳои зерқонунӣ ва ҳуҷҷатҳои соҳавӣ дахлдор ҷиҳати татбиқи меъёрҳои конституционӣ ва Кодекси оилавӣ таҳия ва қабул карда нашудаанд. Бисёре аз меъёрҳои қонунгузории оилавӣ ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ намебошанд. Ҳамзамон, дар натиҷаи тағйироту иловаҳои пайдарпай мазмуну моҳияти бисёре аз меъёрҳои қонунгузории оилавӣ коста гардидааст. Айни замон бисёре аз қонунгузории кишвар, ки қаблан дар солҳои 90-ум қабул шуда буданд, бо таҳрири нав таҳия ва қабул гардида истодаанд. Бинобар ин, беҳтар мебуд, ки Кодекси оилавии ҷумҳурӣ дар таҳрири нав омода ва қабул карда мешуд.

Дар зербоби дуюм – **«Инкишофи мафҳум, моҳият, таъйиноти иҷтимоӣ ва нақши никоҳ дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ»** муаллиф қайд мекунад, ки дар ҳар давлат оила омили асосии рушди ҷомеа эътироф шудааст. Институти

ақди никоҳ бо мурури замон тағйир ёфта, мутобиқи рушди ниҳодҳои мақомоти давлатӣ дар кишварҳои ҷаҳон инкишоф ёфтааст. Барои танзими муносибатҳои никоҳӣ ва оилавӣ дар ҳар як давлат низомномаҳо таҳия карда шудаанд. Дар ҷомеаи муосир нақши никоҳ дучанд паст рафта истодааст, ки чунин ҳолат аҳаммияти анҷом додани таҳқиқотҳои илмиро дар ин самт меафзояд.

Айни замон чунин шаклҳои нави никоҳ ба миён омадаанд:

- 1) никоҳи озмоишӣ;
- 2) никоҳи свингӣ;
- 3) никоҳи «кушода»;
- 4) никоҳҳои меҳмонӣ;
- 5) никоҳи синергетикӣ;
- 6) никоҳи ҳамчинсгароён.

Ҳамин тавр, никоҳ ниҳоди мураккаби иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Дар қонунгузориҳои оилавӣ ягон таърифи ҳуқуқие оид ба никоҳ вучуд надорад, чунонки дар таърихи қонунгузориҳои пештараи оилавии давраи шуравӣ низ вучуд надошт. Ҳуқуқшиносон ва ҷомеашиносони соҳибмаърифат ба никоҳ таърифҳои гуногун медиҳанд, ки онҳоро хато ҳисоб кардан мумкин нест, аммо ҳамзамон онҳо ба қадри кофӣ комил намебошанд.

Бо пешрафти ҷомеаи ҷаҳонӣ баъзе кишварҳои ҷаҳон зери ниқоби “тамаддуни пешрафта” шаклҳои нави никоҳро ба миён оварда истодаанд, ки ба арзишҳои таърихӣ ва моҳияти аслии никоҳ мутобиқ намебошанд. Дар ҷараёни бархурди тамаддунҳо эҳтимоли таъсири чунин шаклҳои нави никоҳ ва омехташавии онҳо ба арзишҳои миллии оилавӣ ҷой дорад, ки ниҳоят метавонад хатари косташавии фарҳанги оиладориро дар ҷумҳурӣ ба миён оварад. Бинобар ин, чунин ҳолатҳоро ба инобат гирифта, давлатро зарур аст, ки баҳри устувор намудани шаклҳои анъанавӣ ва таърихии никоҳ, ки ба фарҳангу арзишҳои миллии мо мутобиқ мебошанд, чораҳои гуногуни муассир андешад.

Дар зербоби сеюм – **«Инкишофи вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ»**, муаллиф ишора мекунад, танҳо ба маънои васеъ метавон мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ»-ро ҳамчун мафҳумҳои якхела баҳо диҳем. Ҳангоми

ворид шудани зану шавҳар ба муносибатҳои ҳуқуқӣ, онҳо дар якҷоягӣ ҳамчун як субъект «ҳамсарон» баромад мекунанд. Дар ин сурат категорияи «мақоми ҳуқуқӣ» нисбати онҳо паҳн мегардад.

Ҳамин тариқ, муаллиф чунин мешуморад, ки мафҳуми мақоми ҳуқуқии зану шавҳар мафҳуми байнисоҳавӣ мебошад. Бо ин назардошт, наметавон гуфт, ки мақоми ҳуқуқии тарафҳои никоҳро қонунгузории оилавӣ пурра муқаррар ва танзим намудааст, зеро баъзе аз паҳлуҳои масъалаи мавриди назар тибқи қонунгузории дигар соҳаҳо ба танзим дароварда мешаванд. Бинобар ин, таҳия ва қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи мақоми ҳуқуқии зану шавҳар дар ҚТ» ба мақсад мувофиқ мебошад.

Муносибатҳои шартномавии байни зану шавҳар бар хилофи дигар аъзоёни оила инчунин, хусусиятҳои хоси ҳудро доранд: шартномаи никоҳ ё созишномаи тақсимои молу мулки умумии муштаракро танҳо зану шавҳар баста метавонанд. Он хусусиятҳои вазъи ҳуқуқии зану шавҳар, ки мо мавриди баррасӣ қарор додем, ба мо имкон медиҳанд, ки ба категорияҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ» назари дигар андозем. Зану шавҳар вобаста ба он ки муносибатҳои онҳоро кадом соҳаҳои ҳуқуқ танзим мекунанд, метавонанд ҳуқуқ ва уҳдадориҳои гуногун дошта бошанд. Аммо ин онҳоро водор намекунад, ки мақоми ҳамсари ҳудро аз даст диҳанд. Бо ин назардошт, гуфтан мумкин аст, ки мафҳумҳои «мақоми ҳуқуқӣ» ва «вазъи ҳуқуқӣ» аз ҳамдигар фарқ мекунанд, зеро мақоми ҳуқуқӣ васеъ буда, вазъи ҳуқуқӣ мушаххасан дар ҳар як самт ба вучуд омаданаш мумкин аст.

Чунин ҳулосаҳо баровардан мумкин аст, ки ба зану шавҳар аз рӯзи бақайдгирии давлатии ақди никоҳ мақоми махсуси ҳуқуқӣ дода мешавад. Зану шавҳар дар бисёр муносибатҳои ҳуқуқӣ ба сифати субъекти ҳуқуқ зери унвони «тарафҳо» ва ё «зан ё шавҳар» баромад мекунанд.

Зербоби чоруми боби сеюм – **«Сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи никоҳ»** ном гирифта, муаллиф зимни таҳқиқот ишора мекунад, ки дар баробари дигар кишварҳо ҚТ низ сиёсати давлатиро дар самти оила ва никоҳ роҳандозӣ намудааст. Маврид ба зикр аст, ки сиёсат дар соҳаи никоҳ тамоми масъалаҳои бо никоҳ робитадоштаро дар худ муттаҳид

менамояд. Аз ҷумла, масъалаҳои бастанӣ ниқоҳ расмӣ, баробарҳуқуқии ниқоҳшавандагон, шартҳои ниқоҳ, аҳдномаи ниқоҳ, муносибатҳои шахсӣ молумулқии ниқоҳшавандагон, сатҳи ворид шудани ҷавонон ба ниқоҳ, сатҳи қатъгардии ниқоҳҳо ва ғ.

Муҳим он аст, ки дар кишвар мушкilotи оилавӣ ва демография дар маркази таваҷҷуҳи ҷомеа, сиёсати давлатӣ, ҷамъият ва умуман, илм қарор дорад. Мушкilotи пойдории оилаи муосир низ набояд нодида гирифта шавад. Масъалаи мазкур аз вазъият ва динамикаи талоқҳои оилавӣ, ҷанбаҳои иҷтимоӣ-типологӣ ва минтақавӣ онҳо, сабабҳои талоқ, арзишҳои ақди ниқоҳ, қаноатмандии ақди ниқоҳ иборат мебошад. Ин масъалаҳо таъшишоваранд ва бинобар ин онҳо зери назорати доимӣ қарор мегиранд.

Мо ба андешаи он, ки яке аз сабабҳои пошхурии оилаҳо синни барвақти ниқоҳӣ мебошад, розӣ шуда наметавонем. Зеро тавре маълум аст дар давраи шуравӣ синни ниқоҳӣ 15-16 сола буд, вале ҷунин нишондоди пошхурии оилаҳо ба назар намерасид. Дар таълимоти зардуштӣ ва мусулмонӣ низ синни ниқоҳӣ барвақт муқаррар шуда буд. Пас, ҳулоса қардан мумкин аст, ки мушкilot дар синну сол нею, балки дар дигар омилҳо мебошад. Ба назари мо, дар ҷомеаи муосир масъалаҳои интиҳоби дуруст ва мувофиқи ҳамсар, сатҳи мутобиқшавии ҳамсарон, барзиёдии иттилооти муҳталиф дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ки дар натиҷа сабаби пайдоиши талаботҳои барзиёд нисбати ҳамсарон мегардад ва амсоли инҳоро зикр намудан мумкин аст, ки дар парокандашавии оилаҳо таъсир мерасонанд.

Агар мо нишондодҳои солҳои 2025-2022-ро муқоиса намоем, он гоҳ маълум мегардад, ки 6563 ниқоҳ қатъ гардидааст. Як масъалаи дигарро низ бояд ба назар гирифт, ки на ҳама ниқоҳҳои аз ҷиҳати динӣ қатъгардида сари вақт расман қатъ қарда мешаванд, зеро ба мушоҳида мерасад, оилаҳое, ки ба таври динӣ ҷудо мешаванд, барои расман бекор қардани ниқоҳи худ муроҷиат намеkunнад. Ҷунин ҳолат моҳҳо ва баъзан сол идома меёбад. Бинобар ин, ҳолати мазкур ба нишондодҳои омӯӣ ҳатман таъсир мерасонад.

Ҳамин тавр, ҳулоса кардан мумкин аст, ки масъалаи барпо доштани муносибатҳои солими оилавӣ яке аз масъалаҳои мубрам ва мураккаб буда, рӯз то рӯз мубрамияти бештарро касб намуда истодааст. Ба андешаи мо, омили асосии пошхурии оилаҳои ҷавон дар он аст, ки бнобар сабаби маълумоти зиёд дар шабакаҳои иҷтимоӣ тафаккури ҷавонон ба зиндагии воқеӣ мувофиқат наменамояд. Яъне, ҷавонон дар шабакаҳои иҷтимоӣ саҳанаҳои гуногуну наворҳои оилавиرو оид ба зиндагии бехтару хушбахтонаи хориҷӣ тамошо карда, дар тафаккурашон нақш мебандад, ки зиндагӣ воқеӣ чунин хоҳад буд. Пас аз оиладор шудан, онҳо аз ҳамдигар талаботҳои зиёдро интизор мешаванд, ки ба вуқӯ наменпайвандад. Дар ниҳоят, боиси нобоварӣ ба ҳамдигар ва сард шудани муносибатҳо мегардад. Бо ин назардошт, пеш аз оиладор шудан, сатҳи фикрронии ҷавононро ба таври ҷиддӣ эътибор додан лозим аст.

Фикр мекунем, ки ҷиҳати коҳиш додани ҳолатҳои бекоршавии ақди никоҳ дар амал татбиқ намудани чунин чорабиниҳо мусоидат мекунанд:

1. Масъалаи бекоршавии ақди никоҳ пайваста мавриди таҳқиқи журналистон, сотсиологҳо ва донишмандони соҳа қарор гирад ва оқибатҳои номатлуби он таҳқиқ гардида, дар шакли мақолаҳои илмӣ, барномаю намоишҳо ва дигар воситаҳои таъсирбахш пешкаши аҳолии гардонида шаванд;

2. Ҷавонон дар интиҳоби ҳамсар мустақилу соҳибхитӣ бошанд ва даҳолати атрофӣ ба ин масъала бартараф карда шавад. Барои коҳиш додани даҳолати волидайн, ҳешовандон ва шахсони сеюм ба зиндагии оилаҳои ҷавон корҳои фаҳмондадихӣ пурзӯр гардонида шаванд;

3. Таълими дарсҳои фарҳанги оиладорӣ ва рузгордорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тақвият дода шаванд, тарғиби тарзи ҳаёти солими оилавӣ ҳамаҷонба ба роҳ монда шавад ва ғайраҳо.

ХУЛОСА

Дар натиҷаи таҳқику омӯзиши паҳлуҳои назариявӣ ва амалии масъалаи ташаккули институти никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва соҳибистиклол чунин ҳулосаҳои илмӣ ба даст омаданд:

1. Дар баробари муайян кардани мафҳум ва нишонаҳои ҳуқукии никоҳ он дорои як қатор шартҳои мебошад, ки мавҷудияти онҳо дар қонунгузори имрӯза сарчашмаи худро ҳанӯз аз давраҳои қадим мегиранд. Махсусан, дар ҳуқуқи шуравӣ шартҳои никоҳ дар қонунгузорӣ муқаррар гардида, хусусияти ҳуқуқӣ ва ҳатмӣ пайдо намудаанд. Аммо дар назарияи ҳуқуқи оилавии шуравӣ шартҳои никоҳ мухталиф пешниҳод шудаанд. Эҳтимол чунин ҳолат аз он вобаста мебошад, ки ҳуқуқи шуравӣ якҷанд марҳилаҳои тағйироти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳуқуқиро аз сар гузаронидааст. Бояд гуфт, ки онҳо қисман аз шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузори оилавии имрӯзаӣ мо фарқ мекунанд. Ба он хотир қисман, ки он аз рӯи шумора зиёд буда, ҳамзамон баъзе тағйиротҳои иловагиро доро мебошад. Дар қонунгузори оилавии мо бошад, чунин шартҳои танҳо се номгӯ муқаррар шудаанд, вале дар мазмуни шари сеюми он баъзе аз шартҳои зикршуда дохил мешаванд [3-М].

2. Таҳқиқот нишон дод, ки ҳарчанд масъалаҳои вобаста ба никоҳ ва оила дар низомҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ қисман ва аз рӯи мазмун ба ҳамдигар наздикӣ дошта бошанд ҳам, вале аз рӯи талабот ва шумораи шартҳои никоҳ дар ҳуқуқи зардуштӣ, мусулмонӣ ва шуравӣ фарқ мекунанд. Масалан, шари розигии тарафҳои никоҳкунанда дар ҳар се гурӯҳи шартҳои ба назар мерасад. Ин метавонад маънои онро дошта бошад, ки мавҷудияти шари мазкури никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ аз ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ маншаъ мегирад. Дар баробари ин, баъзе шартҳои дигар ҳоси танҳо ҳамон низомии ҳуқуқӣ буда, ба ҳамдигар гузариш накардаанд. Масалан, шари тобеият ба ойини зардуштӣ танҳо ҳоси ҳуқуқи зардуштӣ буда, дар ҳуқуқи мусулмонӣ ва шуравӣ вучуд надорад. Баръакс, шари додани маҳр, танҳо ҳоси ҳуқуқи мусулмонӣ буда, дар ҳуқуқи зардуштӣ ва шуравӣ ба назар намерасад. Бояд гуфт, ки сабаб дар он аст, ки шартҳои мазкур хусусияти динӣ дошта, дар замони амали низомии ҳуқуқи шуравӣ расман аз байн рафтанд, вале ҳамчун анъана баъзе онҳо то кунун дар шакли ғайрирасмӣ вучуд доранд. Маврид ба зикр аст, ки бисёре аз шартҳои мазкур мушаххас гардонида шуда, дар қонунгузори амалкунандаи оилавии кишвар муқаррар карда шудаанд. Айни замон

муҳимтарин шартҳои никоҳ розигии никоҳшавандагон, расидан ба синни никоҳӣ ва мавҷуд набудани монеаҳо дар ақди никоҳ ба ҳисоб мераванд [1-М].

3. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки масъалаи тартиби бастан ва бекор кардани ақди никоҳ дар давраи амали ҳуқуқӣ шуравӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мерафт. Низоми ҳуқуқӣ шуравӣ марҳила ба марҳила тавассути қабул намудани санадҳои нави ҳуқуқӣ ва такмил додани онҳо ба ташаккули муносибатҳои никоҳ, аз ҷумла, тартиби бастан ва бекор кардани ақди никоҳ асос гузоштааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тартиби бастан ва бекор кардани никоҳ танҳо дар солҳои аввали ҳокимияти шуравӣ номукамал ба назар мерасиданд. Аммо шуруъ аз солҳои 30-юм масъалаҳои тартиби бастан, шартҳои бастан, монеаҳо ва тартиби бекор кардани никоҳ мукамал гардиданд [3-М, 6-М].

4. Аз таҳқиқот бармеояд, ки меъёрҳои қонунгузории амалкунандаи оилавии ҚТ аз меъёрҳои қонунгузории давраи шуравӣ дар самти масъалаҳои бастан ва бекор кардани ақди никоҳ хеле тафовут доранд. Аксарияти меъёрҳои, ки имрӯз амал менамоянд, дар замини шуравӣ низ амал мекарданд. Аз ҷумла, чунин масъалаҳои бақайдгирии ақди никоҳ: пешниҳоди ариза, бақайдгирӣ дар САҲШ, эътирофи танҳо никоҳи бақайдгирифташуда; шартҳои бастании никоҳ: ихтиёрон бастании никоҳ, розигии никоҳшавандагон, синни никоҳӣ (18-солагӣ); монеаҳои ақди никоҳ: дар никоҳи дигари бақайдгирифташуда қарор доштан, номукаллафӣ, никоҳҳои ҳешутаборӣ; бекор кардани ақди никоҳ: озодона бо хоҳиши ҳамдигар ва ё бо хоҳиши яке аз ҳамсарон, дар САҲШ, дар суд. Тамоми масъалаҳои зикршуда дар қонунгузории давраи шуравӣ муқаррар шуда буданд ва дар қонунгузории имрӯз амалкунанда низ мавҷуд мебошанд. Чунин ҳолат ифодакунандаи он мебошад, ки муносибатҳои никоҳӣ дар тамоми давраи соҳибистиклолии кишвар нисбатан кам ташаккул ёфта, тағйироти ҷиддӣ дар самти мазкур ба амал наомадааст [4-М].

5. Баробари ба даст овардани Истиклоли давлатӣ ва соҳибхушӣ гардидани ҚТ марҳилаи нави рушди қонунгузории Тоҷикистон оғоз гардид. Дар ин марҳилаи

таърихӣ қонунгузории оила низ ташаккул ёфт. Ҳарчанд қонунгузории оилавии кишвар заминаи таърихӣ дошта бошад ҳам, вале нахустин санадҳои муҳимми кодификатсионӣ дар давраи шуравӣ ва солҳои соҳибистиклолии Тоҷикистон таҳия ва қабул карда шудаанд. Пас аз эълон гардидани Истиклоли давлатӣ дар кишвар як қатор санадҳои муҳимми ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд, ки бахшҳои ҷудогонаи муносибатҳои оилавиرو танзим менамоянд. Умуман, гуфтан мумкин аст, дар давраи соҳибистиклолӣ қонунгузории оилавии кишвар ба дараҷаи баланди рушди худ расида, бисёре аз масъалаҳои оилавиру дар сатҳи зарурӣ танзим намудааст. Бояд гуфт, ки дар шароити муосир ҳифзи давлатии оила, модар ва кӯдак дар дигар соҳаҳои қонунгузорӣ, аз ҷумла, ҳифзи саломатии аҳоли, меҳнат ва ҳифзи меҳнат, маданӣ, манзил ва ғайра низ амалӣ мегардад [4-М, 9-М, 11-М].

6. Дар қонунгузории оилавии аксар кишварҳои хориҷӣ таърифи дақиқи мафҳуми «никоҳ» дода нашудааст. Ин тааҷҷубовар нест, зеро набудани таҳкими меъёрии ақди никоҳ ба қонунгузории қаблан амалкунандаи оилавии кишварҳои пасошуравӣ, аз ҷумла, кодекси қаблан амалкунандаи никоҳ ва оила, ки дар давраи баъд аз инқилоб қабул шуда, муносибатҳои оилаву никоҳро дар давлатҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба танзим медароварданд. Ҳамин тавр, никоҳ ниҳоди мураккаби иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Ҳуқуқшиносон ва ҷомеашиносони соҳибмаърифат ба никоҳ таърифҳои гуногун медиҳанд, ки онҳоро аслан хато ҳисоб кардан мумкин нест, аммо дар айни замон ба қадри кофӣ комил намебошанд. Муаллиф ибраз медорад, ки ақди никоҳ иттиҳоди озод ва ихтиёрии қонунан ба расмият даровардашудаи зану мард аст, ки бо риояи шартҳои пешбининамудаи қонун баста шуда, ба ташкили оила, ба вучуд овардани ҳуқуқ ва уҳдадорихои зану шавҳар мутақобила нигаронида шудааст [5-М].

7. Дар хусуси мақоми ҳуқуқӣ ва вазъи ҳуқуқӣ баъзе гуногунандешихо ҷой доранд. Мавқеи мо ин аст, ки дар робита ба мавзуи таҳқиқоти мо категорияҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «мақоми ҳуқуқӣ»-ро метавон ҳамчун мафҳумҳои якхела танҳо ба маънои васеъ ҳисобид. Мо чунин мешуморем, ки зану шавҳар субъектҳои махсуси ҳуқуқ буда, хусусияти онҳо танҳо

дар вақте зоҳир мегардад, ки онҳо иштирокчиёни якҷояи ин ё он муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд. Дар чунин ҳолатҳо категорияи «мақоми ҳуқуқӣ» нисбат ба зану шавҳар ҳамчун субъекти ҳуқуқ татбиқ мегардад. Тарафҳои шартномаи ақди никоҳ метавонанд зану шавҳаре бошанд, ки дар ақди никоҳи бақайдгирифташуда қарор доранд ва шахсоне, ки хоҳиши никоҳ қардан доранд [5-М, 6-М].

8. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи никоҳ яке аз ҷузъҳои таркибии сиёсат дар самти оила мебошад. Сиёсати давлатии оила ва демография дар навбати худ ҷузъи таркибии сиёсати иҷтимоӣ буда, фарогирандаи сиёсат дар соҳаи никоҳ мебошад. Дар баробари дигар кишварҳо ҚТ низ сиёсати давлатиро дар самти оила ва никоҳ роҳандозӣ намудааст. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи никоҳ фарогири масъалаҳои мухталифи оилавию никоҳӣ буда, баҳри тақмили ин падидаҳои ҳуқуқӣ ва устувор нигоҳ доштани арзишҳои оилавию никоҳӣ равона гардидааст. Айни замон, бо раванди суръатноки ҷаҳонишавӣ бунёди оилаҳои солим, барпо доштани муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ, устувориҳои никоҳҳои басташуда, тарбияи фарзандон дар муҳити оилаи солим ва амсоли инҳо аз самаранокии таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ вобаста мебошанд [7-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқоти диссертсионӣ тақлифҳо ва тавсияҳои илмию амалии зерин пешниҳод карда мешаванд:

1. Пешниҳод мегардад, ки дар моддаи 14 Кодекси оилаи ҚТ чунин илова ворид карда шавад: «шахсе, ки бо дигар шахси ҳамҷинс ва ё ғайриинсон никоҳ баста бошад» [4-М].

2. Масъалаи никоҳ қардани ноболиғон ва ё маҷбуран никоҳ қардан яке аз масъалаҳои ташвишовар ба ҳисоб меравад. Ба назари мо, қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар самти мазкур дар сатҳи паст қарор доранд. Махсусан дар деҳотҷойҳо бояд гурӯҳҳои қорӣ ташкил карда шуда, қорҳои фаҳмондадиҳӣ байни мардум зиёд карда шаванд. Барои ташкили чораи мазкур таҳия ва қабули «Барномаи давлатии қорӣ додан ва

аз байн бурдани никоҳҳои маҷбурӣ ва шахсони ноболиғ дар ҚТ барои солҳои 2025-2030»-ро пешниҳод менамоям **[4-М, 5-М]**.

3. Дар самти ташаккули қонунгузориҳои оилавӣ ва никоҳ баъзе мушкилиҳо ба назар мерасанд. Аз ҷумла, санадҳои зерқонунӣ ва ҳуҷҷатҳои соҳавии дахлдор ҷиҳати татбиқи меъёрҳои конститусионӣ ва Кодекси оилавӣ таҳия ва қабул карда нашудаанд. Бисёре аз меъёрҳои қонунгузориҳои оилавӣ ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ намебошанд. Ҳамзамон, дар натиҷаи тағйироту иловаҳои пайдарпай мазмуну моҳияти бисёре аз меъёрҳои қонунгузориҳои оилавӣ, бахусус Кодекси оилаи ҚТ, коста гардидааст. Айни замон бисёре аз қонунгузориҳои кишвар, ки қаблан дар солҳои 90-ум қабул шуда буданд, бо таҳрири нав таҳия ва қабул гардида истодаанд (аз ҷумла, кодекси маданӣ, кодекси андоз, кодекси ҷиноятӣ). Бо ин назардошт, лозим аст, ки Кодекси оилаи ҚТ дар таҳрири нав таҳия ва қабул карда шавад **[4-М]**.

4. Ҷиҳати дар амал ҷорӣ намудани меъёрҳои қонунгузориҳои оилавӣ таҳия ва қабули ҳуҷҷатҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ зарур мебошанд. Чунин ҳуҷҷатҳо метавонанд ҷиҳати татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузорӣ мусоидат намуда, дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии оилавӣ никоҳӣ таъсири мусбӣ расонанд. Бо ин назардошт, пешниҳод карда мешавад, ки «Консепсияи давлатии сиёсати оилавӣ ва никоҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2035» таҳия ва қабул карда шавад.

5. Мо чунин мешуморем, ки мафҳуми мақоми ҳуқуқии зану шавҳар мафҳуми байнисоҳавӣ мебошад. Наметавон гуфт, ки мақоми ҳуқуқии тарафҳои никоҳро қонунгузориҳои оилавӣ пурра муқаррар ва танзим намудааст, зеро баъзе аз паҳлуҳои масъалаи мавриди назар тибқи қонунгузориҳои дигар соҳаҳо ба танзим дароварда мешаванд. Тамоми ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои ҳамсарон, ки мақоми ҳуқуқии онҳоро ифода мекунанд, дар қонунгузорӣ танзими худро наёфтаанд. Бинобар ин, таҳия ва қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи мақоми ҳуқуқии зану шавҳар дар ҚТ» ба мақсад мувофиқ мебошад. Қонуни мазкур бояд меъёрҳои ягонаи танзимкунандаи мақоми зану шавҳарро дар бар гирад **[4-М]**.

6. Пешниҳод карда мешавад, ки «Стратегияи давлатии рушди никоҳ дар ҚТ барои давраи то соли 2030» таҳия ва қабул карда шуда, омилҳои хатарафзо дар самти никоҳ ва дурнамои рушди институти никоҳ дар кишвар муайян карда шаванд.

7. Бисёре аз мафҳумҳои асосӣ дар Кодекси оилаи ҚТ ба назар намерасанд ва таҳлили худро дар матни таҳқиқот ёфтаанд. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки дар Кодекси оилаи ҚТ ба мафҳумҳои асосӣ моддаи алоҳида бахшида шуда, дар он мафҳумҳои муҳим, ба монанди никоҳ, оила, тарафҳо, аҳдномаи никоҳ, шахсоне, ки хоҳиши никоҳ кардан доранд, субъектони ақди никоҳ, сиёсати давлатии никоҳ ва монанди инҳо муқаррар карда шаванд [5-М].

8. Пешниҳод мегардад, ки номи конунгузории оилавии кишвар дар чунин шакл табибли ном карда шавад: «Кодекси ҚТ оид ба никоҳ ва оила». Пешниҳоди мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки таркиби меъёрии кодексҳои тамоми кишварҳои пасошуравӣ, бахусус ҚТ, нишон медиҳад, ки фоизи бештар ва қисмати аввали кодексҳоро маҳз масъалаҳои никоҳ ташкил медиҳанд. Декретҳо ва кодексҳои қабулшуда дар давраи шуравӣ, аввалан, номи никоҳ ва баъдан, оиларо дар бар мегирифтанд [4-М].

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

**І. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ
тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионӣ
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:**

[1-М]. Файзовав, М.Р. Анъанаҳои таърихӣ итҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ дар инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №1 (29). – С. 35-41.

[2-М]. Файзова, М.Р. Нақши анъанаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ дар инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2023. – №2 (46). – С. 44-52.

[3–М]. Файзовав, М.Р. Баъзе чанбаҳои назариявии институти никоҳ дар ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №2 (30). – С. 86-100.

[4–М]. Файзова, М.Р. Баъзе масъалаҳои инкишофи қонунгузорию оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2024. – №4 (52). – С. 53-61.

[5–М]. Файзова, М.Р. Инкишофи мафҳум, моҳият, таъиноти иҷтимоӣ ва нақши никоҳ дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 10. Қисми II. – С. 231-239.

[6–М]. Файзова, М.Р. Таҳаввули вазъи ҳуқуқии бастан ва бекор кардани ақди никоҳ дар давраи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, Ф.А. Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявии «Аҳбори ДДХБСТ» / Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2024. – №4 (101). – С. 28-37.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашриҳои илмӣ чоп шудаанд:

[7–М]. Файзова, М.Р. Асосҳои назариявӣ-методологии институти никоҳ дар ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Фаъолияти ҳуқуқсозчодкунӣ. – 2022. – №2 (июл-декабр). – С. 92-99.

[8–М]. Файзова, М.Р. Инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назари явӣ (5-уми декабри соли 2023) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 646-655.

[9–М]. Файзова, М.Р. Инкишофи вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ [Матн] / М.Р. Файзова // маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Конституция как фактор стабильности государства» (Конститутсия ҳамчун омилҳои устувории давлат) (25 октябри соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 117-121.

[10–М]. Файзова, М.Р. Баъзе масъалаҳои ташаккули институти никоҳ дар низоми ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт /

Баҳши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисод. – 2024. – №1 (1). – С. 81-89.

[11–М]. Инкишофи афҳуми никоҳ ва нақши он дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъияӣ ва шахсӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ бахшида ба рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, 30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2014 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (6 уми декабри соли 2024) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Сомон Принт, 2024. – С. 586-591.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 342. 7 (575.3)

ББК: 87. 400, 32 (2Т)

Ф – 17

ФАЙЗЗОДА МОХИНАВ РАДЖАБ

**РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА БРАКА В СОВЕТСКОМ И
ПОСТСОВЕТСКОМ ТАДЖИКИСТАНЕ:
ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата
юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и
история права и государства; история учений о праве и
государстве

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель: Азиззода Убайдулло Абдулло – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета

Официальные оппоненты: Буризода Эмлмали Бозор – доктор юридических наук, профессор, заведующий отделом истории государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;
Аминжонов Абдураззок Худойшукурович – кандидат юридических наук, доцент кафедры права государственного управления факультета политики и государственного управления Бохтарского государственного университета имени Н. Хусрава (г. Бохтар).

Ведущее учреждение: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Академия Министерства внутренних дел Республики Таджикистан» (г. Душанбе).

Защита диссертации состоится «07» октября 2025 года в 09:00 часов на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал диссертационного совета юридического факультета).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан: «__» _____ 2025 года.

Ученый секретарь диссертационного совета,

кандидат юридических наук, доцент

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Вопросы семьи и брака всегда были важны, и они не утратили своей актуальности и в современности. Основой каждого общества и государства является семья. Потому что семья это малая ячейка государства, и многие отношения берут начало именно в этой ячейке. Брак как правовое явление играет первостепенную роль в семейных отношениях, поскольку большинство семейных отношений начинаются именно с этого института. В настоящее время среди специалистов, изучающих проблему брака, существует единое мнение, что, несмотря на очевидные различия между мировыми культурами, существуют и общие аспекты, наиболее очевидным из которых является институт брака. Современная наука всесторонне изучает проблему брака и семьи. Научный анализ института брака включает в себя как прямые правовые нормы, так и общие социальные, идеологические и политические процессы в обществе. Однако данное явление недостаточно проанализировано и изучено в отечественной юридической науке. Вот почему многие вопросы в этой области до сих пор не решены. В связи с этим проведение научных исследований по проблеме брака имеет большое научное и практическое значение.

Следует отметить, что брак историко-правовой институт, существующий с момента возникновения человечества. Брак всегда считался одним из важнейших вопросов в исторической и правовой системе Таджикистана. Брачные отношения регулировались и защищались многими правовыми, обычными и религиозными источниками разных эпох. Брак претерпел различные изменения на протяжении истории и сохранился до сегодня как социальная ценность человечества. Изучение опыта исторических периодов формирования феномена брака способствует совершенствованию и развитию этого института в современности.

С древних времен институт брака был одним из определяющих столпов общественной жизни, и остается таковым по сей день. Брак и семья являются важными аспектами жизни не только для отдельных людей, но и для общества в целом. Естественно, что на протяжении долгой истории человечества

процедуры и условия заключения и расторжения брака претерпели существенные изменения. Это касается и нашей страны. Реформа брака была особенно серьезной в начале советского периода истории Таджикистана. Современный институт брака во многом является результатом эволюции брака на протяжении определенного периода времени. В силу этих обстоятельств изучение эволюции института брака в советской и независимых правовых системах представляет большой интерес как в теоретическом, так и в практическом плане.

Одним из аспектов рассматриваемой проблемы, обуславливающим актуальность данного исследования, является ценность брака в современную эпоху. К сожалению, в процессе социализации брак теряет свою социальную ценность. Вплоть до XX века браку удавалось сохранять свою сущность, значимость и культурные ценности, и государства также играли важную роль в этом направлении. Однако в современном веке бракосочетание активизировалось, приобретая новые, нетрадиционные формы, не соответствующие культурным и национальным ценностям многих стран.

Вопросы семьи, регулирования брачно-семейных отношений всегда находятся в центре внимания государства. Стоит отметить, что современные изменения в семейных отношениях создали новые формы брака: союзы между людьми одного пола; фактические супружеские отношения; многоженство и т. д. Все это требует понимания процессов эволюции понятий и практической реализации условий и процедур брака в современном обществе. Происходящие в современных странах фундаментальные изменения в области политики, экономики, идеологии не остаются без внимания государственно-демографической сферы, особенно брачно-семейных отношений. Наше общество никогда не остается равнодушным к тому, как вырастет и учится молодое поколение, как оно вступает в новое тысячелетие. В связи с этим институт брака требует принятия неотложных мер по его совершенствованию, укреплению и развитию. Опыт мирового сообщества показывает, что проблемы семьи можно решать более или менее эффективно с помощью продуманной и

последовательно реализуемой государственной демографической политики.

Конституция Республики Таджикистан обязывает государство защищать семью как основу общества и регулировать семейно-брачные отношения на законодательном уровне (ст. 33, 34). Эта конституционная норма демонстрирует роль и статус семьи и брака в обществе, что вдвойне повышает актуальность данного исследования. Вот почему государство и правительство постоянно прилагают усилия по защите семейных ценностей. В связи с этим государством и правительством Республики Таджикистан разработан и принят ряд соответствующих правовых документов, стратегий и концепций, которые отражают интересы государства в сфере брака и представляют собой государственную политику Республики Таджикистан в сфере брака. Например, Основатель мира и национального единства – Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон в своем выступлении перед молодежью страны 21 мая 2021 г. размышлял об ответственности родителей за подготовку своих детей к самостоятельной жизни и выразил обеспокоенность ростом распада семей и родственных браков [43]. Следует отметить, что обеспокоенность Лидера нации по вышеуказанным вопросам не беспочвенна. Потому что статистические данные по этому вопросу показывают, что в 2020 г. – 10532 развода; в 2021 г. – 13 684 развода; в 2022 г. – 14 909 разводов было зарегистрировано [6]. Рассматриваемые вопросы повышают актуальность данного исследования и требуют разработки механизма разработки и реализации модернизированной государственной политики в сфере брака.

Таким образом, эти и другие спорные и важные общественные вопросы, касающиеся брака, обусловили выбор темы и начало данного исследования.

Степень изученности научной темы. Вопрос становления института брака в Республике Таджикистан до сих пор не рассматривался как предмет историко-правового и теоретико-правового научного исследования на уровне диссертации. Отдельные аспекты данной темы частично изучены отечественными исследователями с историко-правовой и теоретико-правовой точки зрения. В то же время можно

рассмотреть исследования У.А. Азиззода [1; 31], Ф.А. Бобохонов [32], Е.Б. Буризода [4], Ш.А. Гафорова [20], А.М. Динаршах [33], А.И. Имомов [7; 8], Н.М. Имомова [9], М.А. Махмудзода [10; 11], У.А. Меликов [23], Б.А. Одинаев [36], О.Е. Рахмонзода [37], Б.А. Сафарзода [13], Дж. Саадизода [38], Ф.Т. Тохиров [15], О.У. Усмонов [16], А.Г. Холикзода [17], М.М. Холинова [41], Х.Н. Химатов [29], Р.Ш. Шарофзода [14], Ш.Ш. Шосайдзода [42] и другие.

Формирование института брака в советский и современный периоды также было предметом изучения ряда зарубежных ученых. Включая, М.В. Антокольская [2; 3], С.Н. Бондов [18], В.Н. Виктор [19], С.Н. Гавров [5], А.В. Ковалева [35], А.В. Карпова [34], Т.Ю. Людоровская [21], И.А. Макарова [22], У.С. Нилова [24], П.Л. Полянский [12], О.М. Толстикова [39], А.Т. Токоева [25], Г.А. Трофимова [27], И.А. Трофимец [26], Ю.М. Фетюхин [40], Л.А. Хачатрян [28], Е.А. Яковлева [30] и другие.

Очевидна большая роль и место отечественных ученых в изучении становления института брака в советском и современном Таджикистане. В частности, рассматриваются некоторые аспекты формирования советского законодательства о семье и браке, роль брака в современном обществе и т.п. Однако многие аспекты института брака еще не решены и требуют отдельных комплексных исследований. В частности, точное, общепризнанное определение брака до сих пор не предложено и не урегулировано законодательством; условия заключения брака мало изменились со времен СССР, то есть они до сих пор не пересмотрены и не адаптированы к современным условиям; необходимо совершенствовать и пересматривать государственную политику в сфере брака и т. д. С учетом этих соображений проводимые в отечественной юридической науке исследования являются одними из новых и комплексных исследований, способных сыграть конструктивную роль в практике и теории отечественной науки.

Связь исследования с программами либо научной тематикой. Данное диссертационное исследование подготовлено в рамках реализации планов перспективной научно-исследовательской работы кафедры теории и истории

государства и права юридического факультета Таджикского национального университета – «Теоретические проблемы формирования правовой системы Республики Таджикистан в современную эпоху на 2016-2020 гг.» и «Теоретические проблемы развития правовой системы Республики Таджикистан в свете глобализационных процессов на 2021-2025 гг.».

ОСНОВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Целью исследования. Основной целью диссертационного исследования является историко-правовое и теоретико-правовое исследование понятия и сущности, методологических основ, законодательного оформления, условий и требований заключения и прекращения брака в советском и постсоветском праве. При этом в целью исследования входит анализ и рассмотрение понятия, сущности и роли брака в современном Таджикистане, правового положения сторон брачного договора, государственной политики в направлении формирования брака, а также развитие современного законодательства страны по феномену брака.

Задачи исследования. Для достижения целей диссертационного исследования важными представляются анализ и рассмотрение следующих задач:

- изучение теоретико-методологических основ института брака в советском праве;
- исследование исторических социальных и правовых традиций развития института брака в советском праве;
- анализ развития советского законодательства в области брака;
- изучить эволюцию правовой ситуации относительно заключения и расторжения брака в советский период;
- рассмотреть становления и развития семейного законодательства в Республике Таджикистан;
- анализ развития понятия, сущности, социального назначения и роли брака в государственной, общественной и личной жизни;
- исследование развития правового положения сторон в браке;

– определение правовой политики Республики Таджикистан в области брака.

Объект исследования. Объектом диссертационного исследования является историко-правовое и теоретико-правовое изучение становления института брака в советском и постсоветском Таджикистане.

Предмет исследования. Предмет диссертационного исследования – особенности развития и становления института брака в советском и постсоветском Таджикистане. При этом предметом исследования являются методологические и теоретико-правовые основы института брака, его понятие и сущность, роль брака в государственной и общественной жизни, правовое положение сторон, формирование законодательства и государственной политики в сфере брака.

Этапы, место и период исследования. Диссертационная работа охватывает два этапа развития института брака: 1) становление института брака в Советском Таджикистане; 2) развитие института брака в независимом Таджикистане.

Диссертация подготовлена на кафедре теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета. Период исследования диссертации охватывает 2022-2025 гг.

Теоретические основы исследования. Теоретическую основу диссертации составляют исторические источники права, идеи и мнения представителей политико-правовой мысли, общечеловеческие ценности, труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные становлению института брака. При подготовке диссертации автор опирался на научные труды У.А. Азиззода, М.В. Антокольская, С.Н. Бондов, Ф.А. Бобохонов, Э.Б. Буризода, В.Н. Виктор, С.Н. Гавров, Ш.А. Гафорова, Х.М. Давлатзода, А.М. Динаршах, А.И. Имомов, Н.М. Имомова, А.В. Ковалева, А.В. Карпова, Т.Ю. Лудоровская, М.А. Махмудов, Ю.А. Меликов, И.А. Макарова, У.С. Нилова, Б.А. Одинаев, П.Л. Полянский, О.Е. Рахмонова, Б.А. Сафарзода, Дж. Саадизода, Ф.Т. Тохиров, О.М. Толстикова, А.Т. Токоева, Г.А. Трофимова, И.А. Трофимец, О.Ю. Усмонов, Ю.М. Фетюхин, А.Г. Холикзода, М.М. Холинова, Л.А. Хачатрян, Х.Н. Химатов, Р.Ш. Шарофзода, Ш.Ш. Шосайдзода, Э.А. Яковлева и другие.

Методологические основы исследования.

Методологической основой диссертационного исследования являются общенаучные и специально-юридические методы. В частности, в диссертации наиболее часто использовались диалектический, логико-лингвистический, статистический, формально-юридический, сравнительно-правовой и историко-правовой методы.

С использованием диалектического метода изучается становление и развитие института брака в советском и независимом Таджикистане. Используя диалектический метод, нам удалось определить возникновение и развитие института брака и связанных с ним проблем в советской и современной правовых системах. Этот метод чаще всего используется в параграфах первой главы. Логико-лингвистический метод способствовал анализу и правильному изложению юридических терминов, понятий и фраз, используемых в диссертационном исследовании. На основе этого метода предлагается единообразное и правильное с логической и лингвистической точки зрения использование юридических терминов, понятий и выражений. Создание и решение задач в каждом параграфе организовано с учетом логических и лингвистических законов.

Статистическими методами изучен институт брака в независимом Таджикистане, в том числе проанализированы вопросы регистрации и расторжения брака. На основе формально-юридического подхода институт брака рассматривается как сугубо юридическое явление, определяются понятие брака, его правовая природа, условия заключения брака, нетрадиционные виды брака, роль брака в государственной и общественной жизни и т. д. С использованием сравнительно-правового метода изучено законодательство РТ и нормативные правовые акты иностранных государств в сфере института брака и связанных с ним вопросов, в том числе наличие понятия брака в законодательстве, условия заключения брака, признаки брачного договора и т.д., выявлены сходства и различия между ними. Используя историко-правовой метод, вопрос института брака был подвергнут историко-правовому исследованию и было определено, что брак как правовое явление претерпел историческую эволюцию в советской и современной правовых

системах Таджикистана. В совокупности эти методы позволили провести диссертационное исследование всесторонне, полно и объективно, найти решения поставленных задач.

Эмпирические предпосылки. Диссертация подготовлена на основе Конституции РТ, семейного законодательства, законодательства зарубежных стран, нормативных правовых документов, программ, стратегий и концепций в области регулирования брачных отношений. В диссертации широко использованы законодательство советского периода, современное таджикское законодательство, законодательство зарубежных стран, международные документы. При этом эмпирической базой диссертации послужили годовые статистические данные Агентства по статистике при Президенте РТ.

Научная новизна исследования. Научная новизна диссертации выражается в целях и задачах исследования, изучении опыта создания и реализации законодательства Советского Таджикистана об институте брака и его использовании в новейшее время, совершенствовании законодательства страны на основе законодательства советского периода, определении понятий брака, сторон, а также внесении ряда изменений и дополнений в законодательство. Новизна данного исследования заключается также в том, что оно является первым комплексным исследованием вопроса института брака с учетом советской правовой системы и современной правовой системы Таджикистана. Впервые на уровне комплексного исследования рассмотрен историко-правовой и теоретико-правовой анализ института брака, правовое понимание категорий «супруги», «мужчина и женщина», «лица, вступающие в брак», «лица, желающие вступить в брак» и «лица, состоящие в браке», что признано необходимым для правового регулирования и определения их единой правовой сущности. Представленные к защите научные положения диссертации отражают новизну диссертационного исследования и результаты решения поставленных задач, которые можно разделить на следующие группы:

– изучены теоретико-методологические основы института брака в советском праве, выявлены методологические подходы и столкновение исследователей к пониманию брака;

– исследовано развитие института брака в советском праве, выявлены исторические социально-правовые традиции в отношении брака;

– проанализировано развитие советского законодательства в области брака, в результате чего определены нормативные основы брачного права с учетом недостатков и нововведений;

– предметом теоретико-нормативного исследования стала эволюция правового положения о порядке заключения и расторжения брака в советский период, выявлены преимущества и недостатки советского законодательства о порядке заключения брака;

– рассмотрено становление и развитие семейного законодательства в Республике Таджикистан, выявлены преимущества и недостатки действующего национального законодательства, способствующие совершенствованию законодательства;

– анализ развития понятия, сущности, социального назначения и роли брака в государственной, общественной и личной жизни;

– исследовано развитие правового положения лиц, вступающих в брак, в результате чего установлено, что правовое положение лиц, вступающих в брак, по действующему законодательству имеет много вопросов, требующих разрешения;

– рассмотрена правовая политика Республики Таджикистан в сфере брака и предложены важные правовые меры по ее совершенствованию и формированию.

Положения, выносимые на защиту. Новизна диссертационного исследования выражается в следующих положениях, выносимых на защиту:

1. Исследование показывает, что особое укрепление семейных правоотношений совпадает с развитием советского периода, в течение которого семья и брак стояли на первом месте и были одной из основных ячеек общества, в интересах которой действовали многие государственные органы, в том числе и

государство. В связи с этим изучение теоретико-методологических института брака в советском праве имеет важное значение и способствует совершенствованию законодательства и развитию семейно-брачных отношений в современную эпоху. В частности, включение в действующее семейное законодательство республики таких положений по основанию прекращения (признания недействительным) брака, как признание смены пола или брака между лицами одного пола, характерно для культуры и цивилизации таджикского народа. В настоящее время законодательство не предусматривает ограничений для однополных браков или людей, меняющих пол после брака.

2. Исследование показало, что такие вопросы, как точный возраст вступления в брак, запрет многоженства, выплата приданого и т. п., в вышеупомянутых исторических и правовых системах решаются по-разному. Данная ситуация свидетельствует о том, что институт семьи перешел из зороастрийской правовой системы в мусульманскую правовую систему, а затем в советскую правовую систему по наследству, и в этом процессе он формировался шаг за шагом и приобретал новые ценности и нормы. Подобные правовые ценности, касающиеся брака, сохранились до наших дней, и, к сожалению, большинство из них до сих пор не подверглись серьезному пересмотру. Данное мнение основано на том, что большинство вопросов, связанных с браком (включая стадии и порядок заключения брака), остались в современной правовой системе неизменными, как они существовали в историко-правовых системах Таджикистана. Поэтому условия, порядок заключения брака, наличие препятствий к заключению брака, правовой статус сторон и другие подобные вопросы нуждаются в актуализации и совершенствовании.

3. В результате проведенного исследования стало ясно, что советское законодательство о браке прошло сложный исторический и эволюционный этап, охватывая ряд отдельных правовых актов в период с 1917 по 1970 г. Советское законодательство в области брака только в 1970-е г. с принятием Кодекса Таджикской ССР «О браке и семье» и Конституции Таджикской ССР на должном уровне регламентировало брачно-

правовые отношения и считалось завершенным по сравнению с ранее принятыми документами. Доказательством полноты этих документов является тот факт, что они действовали до принятия первых правовых актов периода независимости Таджикистана. Стоит отметить, что, несмотря на принятие многочисленных правовых актов и реформ в области семейного законодательства, оказавших положительное влияние на развитие советского законодательства об институте брака, на первых этапах проявился ряд недостатков. В частности, некоторые аспекты семейного права, такие как порядок заключения брака, не были упомянуты в законе, но были включены в подзаконные акты; вновь принятые законы, касающиеся брака и семьи, неоправданно повторяют ранее действовавшие нормы семейного права; существующее семейное законодательство часто носило церемониальный характер; существовали заметные различия между нормами раздельной семьи и брака.

4. Все документы, принятые в советский период, были в первую очередь посвящены браку. Удивительно, что во всех указах и кодексах советской эпохи имянаречение основывалось в первую очередь на браке, а затем на семье. То есть в названиях правовых документов понятие брака упоминается раньше понятия семьи, что отражает значимость брака в советское время. В сегодняшнем законодательстве больше внимания уделяется семье, а браку уделяется сравнительно мало внимания. Можно сказать, что советское правительство, понимая, что брак является основой семьи, уделяло браку основное внимание. Потому что законный и успешный брак обеспечивает эффективность и стабильность семьи. Стоит отметить, что из постсоветских стран только Республика Казахстан сохранила советский опыт. Потому что в этой стране кодекс называется: «Кодекс Республики Казахстан о браке (супружестве) и семье». Название этого документа говорит о том, что он практически полностью аналогичен законодательству советских времен.

5. Следует отметить, что в период независимости регулирование семейно-брачных отношений осуществлялось посредством нового семейного законодательства РТ. В РТ семейное законодательство основывается на добровольности брака, моногамии, равноправии мужа и жены, разрешении

внутрисемейных споров по взаимному согласию, приоритете совместного воспитания детей, заботе об их благополучии и развитии. Следует отметить, что семейное законодательство страны не предусматривает правового понятия семьи, в то время как наличие понятий семьи и брака в семейном законодательстве страны весьма важно и имеет большое практическое значение. В любых правовых спорах, связанных с семьей и браком, для определения и реальной оценки того, является ли определенная семья или брак официальными или неофициальными, соответствует ли они требованиям законодательства, помочь в таких вопросах может только официальное понятие семьи и брака, которое должно быть установлено семейным законодательством.

6. Исследования показывают, что, несмотря на снижение ценностей семьи и брака, их роль в личной, общественной и государственной жизни остается высокой и значимой. Государству остается лишь принять необходимые правовые меры в этом направлении, чтобы защитить брак как важнейшую семейную ценность прошлого поколения. Необходимо предпринять важные шаги для укрепления традиционных ценностей брака в стране. Институт брака на современном этапе своего развития переживает сложный период перехода от традиционной модели к относительно более свободной и простой, в которой значимость целей брака, а именно рождения и воспитания детей, снижается. Мы считаем, что в этих условиях задачей государства является защита института брака, повышение престижа регистрации брачных союзов, обеспечение социальной поддержки семьи, поскольку от семьи зависит благополучие общества и государства в целом.

7. Сторонами брачного договора обычно считаются все субъекты брака, а формулировка «лица, желающие вступить в брак» затрудняет определение понятия и состава сторон брачного договора. В семейном праве используются и другие неопределенные понятия, требующие разъяснения. Включая понятия супругов, мужа или жены, вступающих в брак и тому подобное. Например, Семейный кодекс в ст. 16 при определении оснований для развода в первой части использован термин «супруги», а во второй части — термин «муж или жена».

Возникает вопрос: отличаются ли эти понятия друг от друга? Является ли понятие «супруг» тем же, что и понятие «мужчина» и «женщина»? Я думаю, что точное использование термина «мужчина и женщина» или «мужчина или женщина» является правильным. Понятие супругов широкое и может включать в себя такие нетрадиционные браки. Поэтому лучше сделать понятия в законодательстве понятными и единообразными. В то же время в законодательстве следует четко определить, кто выступает сторонами брачного договора.

8. Исследования показывают, что одной из самых тревожных проблем в сфере брака является рост числа расторжений браков. Если сравнить показатели за 2015-2022 гг., то станет ясно, что уровень брачности вырос в 6563 раза. Еще один вопрос, который следует учитывать, заключается в том, что не все браки, аннулированные по религиозным мотивам, официально аннулируются своевременно. Потому что замечено, что семьи, которые были разделены по религиозным мотивам, не подают заявление об официальном расторжении брака. Такая ситуация продолжается месяцами, а иногда и годами. Поэтому данная ситуация неизбежно отразится на статистических показателях. Стоит отметить, что за последние пять лет не было разработано и принято ни одного значимого правового документа о браке. Если основой семьи является брак, то основное внимание государства должно быть уделено вопросу брака.

Теоретическая и практическая значимость исследования выражается в том, что выводы и предложения, полученные в результате диссертационного исследования, способствуют решению ряда теоретических и практических вопросов в сфере брака. В частности, вопросы совершенствования учебной литературы в сфере семьи и брака, совершенствования законодательства в сфере брака и тому подобное.

Теоретическая значимость исследования проявляется в том, что использование материалов диссертации при анализе и обосновании теоретических, историко-правовых, семейно-правовых и культурно-правовых тем позволяет получить новые научные сведения и материалы. Полученные в результате

диссертационного исследования института брака выводы и предложения могут быть использованы для решения ряда проблем, существующих в науках семейного права, теории государства и права, прав человека, гражданского права, юридической науке в целом.

Практическая значимость исследования выражается в том, что в законотворческой деятельности, направленной на совершенствование законодательства страны, возможно использование выводов и предложений исследования по вопросам, связанным с браком, таким как внесение изменений и дополнений в Семейный кодекс Республики Таджикистан, разработка новых нормативно-правовых актов, разработка и принятие государственных стратегий и концепций и т.д. Выводы и предложения исследования имеют большое значение для практики правоприменения в целях совершенствования и развития института брака.

Степень достоверности результатов. Достоверность результатов диссертационного исследования базируется на реалистичном и всестороннем анализе теоретических и практических исследований различных аспектов становления брака в Советском и независимом Таджикистане, анализе принятых в науке результатов и выводов, авторских концепций, идей и теоретических и практических рекомендаций, научных положений исследования и рекомендаций, сравнительно-правовом анализе национального законодательства с законодательством зарубежных стран в сфере брака.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание диссертации соответствуют паспорту научной специальности 12.00.01– Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, утверждённому Высшей аттестационной комиссией при Президенте РТ.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации обоснован уровнем научной новизны диссертационного исследования, научными положениями, представленными на защиту, научными статьями, докладами на республиканских и международных научно-теоретических конференциях по различным аспектам проблемы формирования

брака в Советском и независимом Таджикистане. В то же время постановка проблемы и стиль диссертации демонстрируют личный вклад автора. Кроме того, автор представил существенные новации в своем диссертационном исследовании по урегулированию вопросов, связанных с институтом брака в законодательстве страны.

Апробация и применение результатов диссертации.

Диссертация подготовлена на кафедре теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета, неоднократно обсуждалась на заседаниях кафедры и представлено для защиты.

Наиболее важные результаты диссертационного исследования обсуждались в виде докладов на следующих республиканских и международных научно-теоретических конференциях:

а) международные:

– Развитие института брака в советском праве // Международная научно-теоретическая конференция на тему «Теоретические вопросы формирования культуры прав человека в Таджикистане» (5 декабря 2023 г.). – Душанбе, 2023.

– Развитие концепции брака и его роли в государственной, общественной и личной жизни // Международная научно-теоретическая конференция на тему «Права человека: теоретические и практические вопросы», посвященная Международному дню прав человека, 30-летию принятия Конституции Республики Таджикистан и провозглашению 2014 года «Годом правового просвещения» (6 декабря 2024 г.). – Душанбе, 2024.

б) республиканские:

– Развитие правового положения сторон брачного договора // Республиканская научно-практическая конференция на тему «Конституция как фактор стабильности государства» (25 октября 2024 г.). – Душанбе, 2024.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертационного исследования соискателем опубликовано 11 научных статей, в том числе 6 в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при

Президенте Республики Таджикистан, и 5 статей в других журналах.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, двух глав, восьми параграфов, заключения, рекомендаций, списка литературы (ссылки), списка публикаций соискателя. Общий объём диссертации составляет 182 страниц.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ (КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ)

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, излагаются уровень изученности, цель и задачи исследования, методологические основы исследования, научная новизна исследования и научные положения, предлагаемые к защите, теоретическая и практическая значимость исследования, утверждение полученных результатов исследования, структура и объём диссертации.

Первая глава диссертации называется **«Понятие и сущность института брака в советской правовой системе»** и в ней изучаются и исследуются вопросы теоретико-методологических основ института брака в советском праве, исторические и социально-правовые традиции развития института брака в советском праве, развитие советского законодательства в области брака, эволюция правовой ситуации относительно заключения и расторжения брака в советский период.

Первый параграф озаглавлен — **«Теоретико-методологические основы института брака в советском праве»**, и в ходе исследования автор отмечает, что брак считается одним из важнейших институтов семейного права и сохранял свое существование на всех исторических этапах развития семейного права. Брак и семья тесно связаны и не могут существовать друг без друга, поскольку, с одной стороны, семья создается в результате брака, а с другой стороны, брак приводит к образованию семьи. Другими словами, они взаимозависимы. Поэтому анализ брака без семьи нецелесообразен и непродуктивен. Брак является фундаментальной основой современного общества, в основе

которого лежат общепризнанные ценности и интересы. Понятие брака менялось на протяжении веков в зависимости от ситуации в стране, политических, экономических и социальных факторов, но оно всегда оставалось всеобъемлющим ориентиром. Учитывая это, изучение теоретико-методологических основ института брака в советском праве имеет важное значение и способствует совершенствованию законодательства и развитию семейно-брачных отношений в современную эпоху.

По мнению автора, брачные отношения в советском праве регулировались правовыми нормами. Правовые нормы, регулирующие брачные отношения в советской правовой системе, образуют отдельную правовую и законодательную область. Не следует забывать, что данная форма правового регулирования не осталась без влияния на правовое регулирование брачных отношений в современную эпоху, поскольку правовые нормы действующего семейного законодательства страны регулируют такие аспекты брачных отношений.

Можно сделать вывод, что институт брака является одним из основных институтов семейного права и семейного законодательства. Однако, несмотря на юридическую значимость брака, в семейном праве он не имеет собственного определения. Более того, по мнению большинства цивилизаций, такое определение нецелесообразно, поскольку брак имеет множество социальных характеристик, которые не формализуются.

Стоит отметить, что, помимо определения понятия и правовых признаков брака, он содержит ряд условий, существование которых в современном законодательстве восходит к глубокой древности. В частности, в советском праве условия заключения брака были законодательно закреплены и приобрели юридический и обязательный характер. Однако в теории советского семейного права предлагались иные условия заключения брака. Вероятно, это связано с тем, что советское право претерпело несколько этапов политических, экономических и социально-правовых изменений. Из этих условий можно сделать вывод, что они частично отличаются от условий, установленных нашим действующим семейным законодательством. Отчасти потому, что он больше по

численности и имеет некоторые дополнительные изменения. В нашем семейном праве указаны только три таких условия, но содержание третьего условия включает в себя некоторые из вышеупомянутых условий.

Второй параграф озаглавлен – **«Исторические, социальные и правовые традиции развития института брака в советском праве»**, и в ходе исследования автор указывает, что институт брака рассматривается как один из правовых и исторических институтов, который развивался со своими особенностями в человеческих культурах и цивилизациях и сохранился до наших дней. Хотя в советском праве институт семьи и брака приобрел официальный статус на уровне нормативных правовых актов, это правовое явление имеет исторические и правовые корни. На исторической земле Таджикистана институт семьи развивался со времен зороастрийской, мусульманской и советской историко-правовых систем и перешел по наследству в современную правовую систему Таджикистана.

По мнению автора, зороастрийские и мусульманские правовые нормы оказали существенное влияние на формирование советских правовых ценностей, норм и традиций и не утратили своего существования вплоть до новейшего времени. В этой связи можно сказать, что большинство норм советского права о браке сформировались на основе установок и традиций зороастрийской и мусульманской правовых систем, были усовершенствованы в советской правовой системе и закреплены в нормативных правовых актах, а многие из них сохранились и в современной правовой системе Таджикистана. Поэтому их анализ и изучение имеют большое значение для теории и практики брачно-правовых отношений.

Исследования показывают, что в мусульманском и зороастрийском праве не существует единого общепризнанного возраста вступления в брак, но он установлен на уровне 13, 14 и 15 лет. Поскольку Авеста считалась одним из юридических и религиозных документов зороастрийской правовой системы и устанавливала брачный возраст в 15 лет, можно сказать, что этот возраст был относительно широко распространен. В мусульманском праве, независимо от положений правовых

документов, возраст вступления в брак установлен в 9 лет для девочек и 12 лет для мальчиков, согласно религиозным источникам мусульманского права. В то же время стоит помнить, что причина крайне низкого возраста вступления в брак в зороастрийском и мусульманском праве заключается в том, что в них считались религиозными учениями, согласно которым с этого возраста человек обретал разум и понимание, осознавал свои поступки и считался виновным в своих поступках.

В советском праве, как и в зороастрийской и мусульманской правовых традициях, до определенного момента существовала разница в возрасте вступления в брак, а затем она была унифицирована с семейным законодательством. Хотя в первые послереволюционные годы семейно-брачное законодательство устанавливало брачный возраст для мужчин с 18 лет, для женщин с 16 лет, на практике это не реализовывалось, поскольку неформально и традиционно в народе соблюдались нормы мусульманского права.

Культурные и правовые ценности зороастрийской и мусульманской цивилизаций заложили большую основу для развития института брака в советском праве. Распространение прошлых социально-правовых традиций таджикского народа в советском праве происходило противоречиво. Например, относительно низкий возраст вступления в брак, согласие сторон на вступление в брак, запрет на вступление в брак для лиц, не достигших брачного возраста, и другие подобные вопросы схожи в зороастрийской, мусульманской и советской правовых системах.

Исследование показало, что большинство норм советского права о браке сформировались на основе отношений и традиций зороастрийской и мусульманской правовых систем, были усовершенствованы в советской правовой системе и закреплены в нормативных правовых актах, а многие из них сохранились и в современной правовой системе Таджикистана. В первые послереволюционные годы правовые отношения, особенно семейно-брачные, регулировались совокупностью религиозных и правовых норм. Однако с принятием нормативных правовых актов в Советском Таджикистане правовым нормам был придан первичный статус, а религиозные нормы официально утратили

свою силу. Даже браки, заключенные в религиозных учреждениях и посредством религиозных обрядов, утратили свою силу. Именно с этого периода брачно-семейные отношения приобрели чисто юридический и формальный характер, а порядок их заключения, статус регистрации, условия заключения брака, брачный возраст и другие его аспекты стали правовыми традициями, которые были унаследованы и включены в современную правовую систему Таджикистана и закреплены в действующем законодательстве страны.

Анализ показывает, что хотя условия заключения брака частично схожи по содержанию, они различаются по требованиям и количеству в зороастрийском, мусульманском и советском праве. Например, условие согласия сторон на брак присутствует во всех трех группах условий. Это может означать, что существование данного брачного условия в советском праве берет свое начало в зороастрийском и мусульманском праве. В то же время некоторые другие условия характерны только для данной правовой системы и не могут переноситься друг на друга. Например, условие приверженности зороастризму характерно только для зороастрийского права и не существует в мусульманском или советском праве. Напротив, условие выплаты приданого является уникальным для мусульманского права и не встречается в зороастрийском или советском праве. Причина в том, что эти условия носили религиозный характер и официально исчезли в советскую правовую систему, но, как традиция, некоторые из них все еще существуют в неофициальной форме. Стоит отметить, что многие из этих условий определены и закреплены в действующем семейном законодательстве страны. В настоящее время важнейшими условиями заключения брака являются согласие сторон на брак, достижение брачного возраста и отсутствие препятствий к вступлению в брак.

В третьем параграфе – **«Развитие советского законодательства в области брака»** автор указывает, что период советского права был одним из периодов развития института брака в историческом Таджикистане, в течение которого правоотношения по браку приобретали нормативно-правовой характер и подлежали правовому регулированию в

различных источниках. В этой связи изучение и исследование развития советского законодательства об институте брака является актуальным, поскольку большинство правовых норм сегодняшнего семейного законодательства страны берут свое начало из законодательства советского периода. Кроме того, в советском праве впервые за весь исторический период были приняты различные правовые акты исключительно о семье и браке, которые были направлены исключительно на регулирование правовых отношений, связанных с браком, и подобных актов в период зороастрийского и мусульманского права на территории исторического Таджикистана не наблюдалось.

Следует отметить, что брак является одним из основных институтов семейного права. Поэтому на протяжении всей истории он был предметом исследований и обсуждений в различных областях науки и в контексте семейного права. Кроме того, семья и брак неразрывно связаны, и изучать их друг без друга невозможно. Имея это в виду, если мы говорим о браке, то мы определенно имеем в виду семейные отношения, и наоборот, если мы говорим о семье, то она имеет свои корни в браке, потому что источником основания каждой семьи является брак.

Анализ норм Деклараций о правовом положении женщин показывает, что в них закреплён ряд важных вопросов, касающихся семьи и брака. В частности, женщины пользовались всеми теми же гражданскими правами, что и мужчины; желание женщины, как и мужчины, не считалось достаточным основанием для расторжения брака; закон предусматривал наказание за выдачу замуж девушек моложе шестнадцати лет; закон предусматривал суровое наказание за уплату и принятие приданого, что считалось формой купли-продажи жены; женщина имела право требовать материальной поддержки для своих детей, независимо от того, родились ли они в зарегистрированном или незарегистрированном браке; в случае расторжения брака или смерти мужа женщина имела право на имущество наравне с мужчиной в порядке, установленном законом.

Исследование показало, что в первые годы советского права брачный возраст устанавливался на смешанном уровне и

был сравнительно низким. По нашему мнению, это влияние мусульманских правовых норм, поскольку в первые годы советского права мусульманские правовые нормы еще не полностью исчезли. Первоначально возраст вступления в брак был установлен в 16 лет для мужчин и женщин, затем в 16 лет для женщин и в 18 лет для мужчин и, наконец, в 18 лет для мужчин и женщин.

Стало ясно, что советское законодательство о браке прошло сложный исторический и эволюционный период, охватывая ряд отдельных правовых актов в период с 1917 по 1970 гг. Советское законодательство в области брака лишь в 1970-е г. с принятием Кодекса Таджикской ССР «О браке и семье» и Конституции Таджикской ССР на должном уровне регламентировало брачно-правовые отношения и считалось завершенным по сравнению с ранее принятыми документами. Доказательством полноты этих документов является тот факт, что они действовали до принятия первых правовых актов периода независимости Таджикистана.

Диссертант утверждает, что, несмотря на принятие многочисленных правовых актов и реформ в области семейного законодательства, оказавших положительное влияние на развитие советского законодательства об институте брака, на первых этапах проявился ряд недостатков. В частности, некоторые аспекты семейного права, такие как порядок заключения брака, не были определены в законе, а были закреплены в подзаконных актах; вновь принятые законы, касающиеся брака и семьи, излишне повторяют ранее действовавшие нормы семейного права; вуществующее семейное законодательство часто носило церемониальный характер; вуществовали заметные различия между нормами раздельной семьи и брака.

Четвертый параграф озаглавлен – **«Эволюция правового положения брака и его расторжения в советское время»**, и в ходе исследования автор указывает, что один из первых указов советского правительства был направлен на борьбу с религиозными правовыми нормами. Отмена религиозных процедур бракосочетания и развода предоставила возможность решать семейно-правовые споры в соответствии с

провозглашенными принципами, одним из которых было полное равенство мужчин и женщин. Решающим стало свободное волеизъявление лиц, вступающих в брак, определяющее правовые отношения семьи в целом.

Следует отметить, что новое семейное законодательство изменило порядок не только заключения брака, но и его расторжения. Брак мог быть прекращен вследствие смерти одного из супругов или объявления его судом умершим, а также вследствие развода. Однако новое законодательство исключило оценку брака как таинства и по сути нерасторжимого союза, тем самым значительно упростив процедуру признания брака недействительным. Вопрос реформы развода был важен в конце XIX века. Процесс разделения до революции включал в себя процедуру примирения сторон и представление доказательств наличия законных оснований для разделения. Позднее суду предстоит изучить эти доказательства и принять соответствующее решение. Можно также сказать, что показания свидетелей принимались в качестве доказательства супружеской неверности и часто приводили к даче ложных показаний. Поэтому для советских властей было очень важно быстро изменить прежний порядок разделения. Впервые это было сделано в Указе «О разводе», согласно которому граждане получили право расторгнуть брак не только по обоюдному желанию и согласию супругов, но и по желанию одного из них. Данное ходатайство может быть подано в письменной или устной форме. Это означает, что если один из супругов желает расторгнуть брак, то брак должен быть расторгнут, несмотря на желание другого супруга.

Автор исследования отметил, что все документы, принятые в советский период, в первую очередь были посвящены браку. Удивительно, что во всех указах и кодексах советского времени имяназачение производилось сначала по браку, а затем по семье. То есть в названиях правовых документов понятие брака упоминается раньше понятия семьи, что отражает значимость брака в советское время. В сегодняшнем законодательстве больше внимания уделяется семье, а браку уделяется недостаточно внимания. Можно сказать, что советское правительство, понимая, что брак является основой семьи,

уделяло ему первостепенное внимание, поскольку законный и удачный брак обеспечивает эффективность и прочность семьи. Стоит отметить, что из постсоветских стран только Республика Казахстан сохранила советский опыт, так как кодекс в этой стране так и называется: «Кодекс Республики Казахстан о браке (супружестве) и семье». Название этого документа говорит о том, что он практически полностью аналогичен законодательству советских времен. Поэтому название нашего семейного законодательства также должно быть изменено, поскольку нормативный состав кодексов всех постсоветских стран, особенно Таджикистана, показывает, что наибольший процент и первую часть кодексов составляют вопросы брака. С учетом этого предлагается переименовать семейное законодательство страны в следующее: «Кодекс Республики Таджикистан о браке и семье».

В советское время брачно-семейные отношения носили далеко не диспозитивный характер и зависели от государственного контроля над такой важной ячейкой общества, как семья. Это было обусловлено также тем, что законодательство советского периода предусматривало правовые последствия только для браков, зарегистрированных в установленном порядке, и не учитывало отношения сожительства.

Исследование показывает, что вопрос о порядке заключения и расторжения брака считался одним из важнейших в советский правовой период. Советская правовая система постепенно закладывала основы формирования брачных отношений, в том числе порядка заключения и расторжения брака, путем принятия новых правовых актов и их совершенствования. Анализ показывает, что порядок заключения и расторжения браков казался несовершенным лишь в первые годы Советской власти. Однако, начиная с 1930-х годов, вопросы порядка заключения брака, условий его заключения, запретов, порядка признания брака недействительным были уточнены и дополнены.

Вторая глава диссертации называется **«Развитие института брака в независимом Таджикистане»** и в ней изучаются и исследуются вопросы становления и развития

семейного законодательства Республики Таджикистан, развитие понятия, сущности, социального назначения и роли брака в государственной, общественной и личной жизни, развитие правового положения сторон брачного договора, правовая политика Республики Таджикистан в сфере брака.

Первый параграф озаглавлен – **«Становление и развитие семейного законодательства в Республике Таджикистан»**, и в ней автор в ходе исследования отмечает, что обретение независимости повлекло за собой кардинальные изменения в законодательной системе страны, что привело к разработке и принятию законодательства во всех сферах, особенно в сфере семьи и брака, с учетом национальных особенностей, культуры и национальной правовой системы. Хотя семейное законодательство страны имеет историческую основу, первые важные кодификационные документы были разработаны и приняты в советское время и годы независимости Таджикистана. После провозглашения государственной независимости в стране был принят ряд важных правовых актов, регулирующих отдельные аспекты семейных отношений.

Следует отметить, что семейное законодательство страны не содержит юридического понятия семьи, однако такое понятие существует в юридической литературе и определяется как группа лиц, связанных правилами и обязательствами, вытекающими из брака, родства и усыновления. В любых правовых спорах, связанных с семьей и браком, для определения и реальной оценки того, является ли определенная семья или брак официальными или неофициальными, соответствует ли они требованиям законодательства, помочь в таких вопросах может только официальное понятие семьи и брака, которое должно быть установлено семейным законодательством.

Как отмечает исследователь, еще одной проблемой, тормозящей развитие законодательства страны, является сокращение числа зарегистрированных браков. Среди населения современного общества наблюдается тенденция уклонения от регистрации браков, и большое количество граждан стараются вступить в реальные брачные отношения. В настоящее время такие отношения законом не урегулированы. Несмотря на это, они «сожителство», живут вместе, «приобретают имущество»,

заводят детей и живут вместе со своим супругом. Но они не могут полностью положиться на государство в защите своих прав. В этой связи представляется целесообразным изучить сущность таких категорий, как «брачные отношения» и «фактически брачные отношения».

По мнению диссертанта, требуют внимания вопросы базовых понятий в семейном законодательстве страны. В Семейном кодексе Республики Таджикистан отсутствует раздел об основных понятиях, в связи с чем многие основные понятия не получили правового регулирования. Такие как понятия семьи, брака, субъектов брака, сторон в браке, супругов, лиц, вступающих в брак, лиц, желающих вступить в брак, мужчины, женщины и тому подобное. Например, семейное право четко не определяет, кто считается лицом, вступающим в брак. Или же понятие «брачный» является широким и исключает определенные критерии, включая пол. Мы думаем, что если в ст. 12 Семейный кодекс установил следующую норму: «Брак заключается только между мужчиной и женщиной», что устранило многие недоразумения. В то же время в эпоху глобализации и стремительного развития науки и техники становится все сложнее оценивать понятия «мужчина» и «женщина». Учитывая это, в Семейном кодексе следует выделить отдельную статью, посвященную основным понятиям, в которой должны быть закреплены важные понятия семейных отношений и брака, в том числе и вышеупомянутые спорные понятия.

Автор исследования констатировал наличие некоторых проблем в развитии семейно-брачного законодательства. В частности, не разработаны и не приняты соответствующие позаконные акты и отраслевые документы, реализующие конституционные нормы и Семейного кодекса. Многие нормы семейного законодательства не отвечают требованиям современности. В то же время в результате последовательных изменений и дополнений сущность многих норм семейного законодательства оказалась размытой. В настоящее время многие законодательные акты страны, принятые в 1990-х годах, разрабатываются в новой редакции.

Поэтому было бы лучше, если бы Семейный кодекс республики был подготовлен и принят в новой редакции.

В втором параграфе – **«Развитие понятия, сущности, социального назначения и роли брака в государственной, общественной и личной жизни»**, автор отмечает, что в каждой стране семья признается главным фактором развития общества. Институт брака со временем менялся и развивался в соответствии с развитием государственных институтов в странах по всему миру. В современном обществе роль брака снижается в два раза, что повышает значимость проведения научных исследований в этой области.

В современном обществе можно наблюдать следующие формы брака:

- 1) пробный брак;
- 2) свинг-брак;
- 3) «открытый» брак;
- 4) гостевые браки;
- 5) синергетический брак;
- 6) однополый брак.

Таким образом, брак представляет собой сложный социальный и правовой институт. В семейном праве нет юридического определения брака, как и не было его в истории предыдущего семейного законодательства советского периода. Образованные юристы и социологи предлагают различные определения брака, которые нельзя считать неверными, но в то же время они недостаточно совершенны.

По мере развития мирового сообщества некоторые страны мира под видом «развитой цивилизации» вводят новые формы брака, не соответствующие историческим ценностям и истинной сути брака. В процессе столкновения цивилизаций существует вероятность того, что подобные новые формы брака и их мешение окажут влияние на национальные семейные ценности, что в конечном итоге может создать риск ослабления культуры брака в республике. Поэтому, принимая во внимание подобные ситуации, государству необходимо принимать различные эффективные меры по укреплению традиционных и исторических форм брака, соответствующих нашей национальной культуре и ценностям.

В третьем параграфе – **«Развитие правового статус сторон брачного договора»**, автор отмечает, что только в широком смысле можно оценивать понятия «правовой статус» и «правовой положение» как тождественные. Когда муж и жена вступают в правовые отношения, они действуют вместе как одно субъекта «супруги». В этом случае на них распространяется категория «правовой статус».

Таким образом, автор считает, что понятию правового статуса мужа и жены является междисциплинарной концепцией. В этой связи нельзя сказать, что правовой статус сторон в браке полностью устоялся и урегулирован семейным законодательством, поскольку некоторые аспекты рассматриваемого вопроса регулируются законодательством в других областях. Поэтому разработка и принятие Закона РТ «О правовом статус мужа и жены в Республике Таджикистан» является целесообразным.

Договорные отношения между мужем и женой, в отличие от отношений с другими членами семьи, также имеют свою специфику: заключить брачный договор или соглашение о разделе общего имущества могут только муж и жена. Рассмотренные нами особенности правового положения мужа и жены позволяют по-иному взглянуть на категории «правовой статус» и «правовой положение». Муж и жена могут иметь разные права и обязанности в зависимости от того, какие области права регулируют их отношения. Но это не лишает их статуса супругов. В этой связи можно сказать, что понятия «правовой статус» и «правовой положение» отличаются друг от друга, поскольку правовой статус широк, а правовое положение может возникать конкретно в каждом направлении.

Можно сделать вывод, что с момента государственной регистрации брака муж и жена приобретают особый правовой статус. Во многих правовых отношениях муж и жена выступают в качестве субъектов права под наименованием «стороны» или «муж или жена».

Четвертый параграф называется – **«Правовая политика Республики Таджикистан в сфере брака»**, и автор в ходе исследования указывает, что наряду с другими странами в Таджикистане также реализуется государственная политика в

сфере семьи и брака. Стоит отметить, что брачная политика охватывает все вопросы, связанные с браком. В частности, рассматриваются вопросы формального брака, равенства брачных партнеров, условий брака, брачных договоров, личных и имущественных отношений брачных партнеров, процента вступления молодежи в брак, процента расторжения браков и т. д.

Мы не можем согласиться с мнением, что одной из причин распада семей являются ранние браки. Ведь, как известно, в советское время брачный возраст был 15-16 лет, но никаких признаков распада семьи не наблюдалось. В зороастрийских и мусульманских учениях брачный возраст также устанавливался рано. Итак, можно сделать вывод, что проблема не в возрасте, а других факторах. По нашему мнению, в современном обществе к факторам, способствующим распаду семей, можно отнести вопросы выбора правильного и подходящего супруга, уровень адаптации супругов, обилие различной информации в социальных сетях, что в конечном итоге приводит к завышенным требованиям супругам и тому подобное.

Если сравнить показатели за 2025-2022 гг., то станет ясно, что было расторгнуто 6563 брака. Еще один вопрос, который следует учитывать, заключается в том, что не все браки, расторгнутые по религиозным мотивам, официально расторгаются своевременно, поскольку наблюдается, что семьи, расстающиеся по религиозным мотивам, не подают заявление об официальном расторжении брака. Такая ситуация продолжается месяцами, а иногда и годами. Поэтому данная ситуация неизбежно влияет на статистические показатели.

Таким образом, можно сделать вывод, что вопрос сохранения здоровых семейных отношений является одним из самых острых и сложных, и с каждым днем он становится все более актуальным. На наш взгляд, основным фактором распада молодых семей является то, что из-за обилия информации в социальных сетях мышление молодых людей не соответствует реальной жизни. То есть молодые люди смотрят в социальных сетях различные сценки и семейные видеоролики о лучшей и счастливой жизни иностранцев, создавая у них впечатление, что именно такова реальная жизнь. Поженившись, они многого ждут

друг от друга, но этого не происходит. В конечном итоге это приводит к взаимному недоверию и охлаждению отношений. Учитывая это, важно серьезно задуматься об уровне мышления молодых людей, прежде чем вступить в брак.

Мы считаем, что реализация следующих мер будет способствовать сокращению количества случаев расторжения браков:

1. Вопрос о признании брака недействительным должен постоянно изучаться журналистами, социологами и учеными в этой области, а его нежелательные последствия должны быть исследованы и представлены общественности в форме научных статей, программ, презентаций и других эффективных средств;

2. Молодые люди должны быть независимы и суверенны в выборе супруга, и вмешательство других в этот вопрос должно быть исключено. Для уменьшения вмешательства родителей, родственников и третьих лиц в жизнь молодых семей следует усилить просветительскую работу;

3. Усилить преподавание уроков семейной культуры и жизнеобеспечения в средних учебных заведениях, пропагандировать здоровый семейный образ жизни во всех аспектах и т. д.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате исследования и изучения теоретических и практических аспектов вопроса становления института брака в советском и независимом Таджикистане были сделаны следующие научные выводы:

1. Наряду с определением понятия и правовых признаков брака, брак имеет также ряд условий, существование которых в современном законодательстве восходит к глубокой древности. В частности, в советском праве условия заключения брака были законодательно закреплены и приобрели юридические и обязательные свойства. Однако в теории советского семейного права предлагались иные условия заключения брака. Вероятно, это связано с тем, что советское право претерпело несколько этапов политических, экономических и социально-правовых изменений. Следует отметить, что они частично отличаются от условий, установленных нашим действующим семейным

законодательством. Отчасти потому, что он больше по численности, а также в него внесены некоторые дополнительные изменения. В нашем семейном законодательства указаны только три таких условия, но содержание третьего условия включает в себя некоторые из других условий [3–А].

2. Исследование показало, что, хотя вопросы, связанные с браком и семьей, в исторических правовых системах, частично схожи по содержанию, однако требования и количество условий брака в зороастрийском, мусульманском и советском праве различаются. Например, условие согласия сторон на брак присутствует во всех трех группах условий. Это может означать, что существование данного брачного условия в советском праве берет свое начало в зороастрийском и мусульманском праве. В то же время некоторые другие условия характерны только для данной правовой системы и не могут переноситься друг на друга. Например, условие приверженности зороастризму характерно только для зороастрийского права и не существует в мусульманском или советском праве. Напротив, условие выплаты приданого является уникальным для мусульманского права и не встречается в зороастрийском или советском праве. Следует отметить, что причина в том, что эти условия носили религиозный характер и официально исчезли в советскую правовую систему, однако, как традиция, некоторые из них все еще существуют в неофициальной форме. Стоит отметить, что многие из этих условий определены и закреплены в действующем семейном законодательстве страны. В настоящее время важнейшими условиями заключения брака являются согласие сторон на брак, достижение брачного возраста и отсутствие препятствий к вступлению в брак [1–А].

3. Исследование показывает, что вопрос о порядке заключения и расторжения брака считался одним из важнейших в советский правовой период. Советская правовая система постепенно закладывала основы формирования брачных отношений, в том числе порядка заключения и расторжения брака, путем принятия новых правовых актов и их совершенствования. Анализ показывает, что порядок заключения и расторжения браков казался несовершенным лишь в первые годы Советской власти. Однако, начиная с 1930-х годов, вопросы

порядка заключения брака, условий его заключения, запретов, порядка признания брака недействительным были уточнены и дополнены [3–А, 6–А].

4. Исследование показывает, что нормы действующего семейного законодательства Республики Таджикистан мало чем отличаются от норм законодательства советского времени в вопросах заключения и расторжения брака. Большинство действующих сегодня стандартов действовали и в советское время. В частности, вопросы регистрации брака: подача заявления, регистрация в ЗАГС, признание только зарегистрированных браков; условия заключения брака: добровольность заключения брака, согласие сторон, вступающих в брак, брачный возраст (18 лет); препятствия к вступлению в брак: нахождение в другом зарегистрированном браке, супружеская неверность, кровнородственные браки; расторжение брака: свободно, по обоюдному согласию или по заявлению одного из супругов, в органах ЗАГС, в судебном порядке. Все вышеперечисленные вопросы были закреплены в законодательстве советского времени и присутствуют также в действующем законодательстве. Такая ситуация отражает тот факт, что брачные отношения за годы независимости страны получили сравнительно небольшое развитие, и существенных изменений в этой сфере не произошло [4–А].

5. С обретением государственной независимости и суверенитета Республики Таджикистан начался новый этап в развитии таджикского законодательства. В этот исторический период также развивалось семейное право. Хотя семейное законодательство страны имеет историческую основу, первые важные кодификационные документы были разработаны и приняты в советское время и годы независимости Таджикистана. После провозглашения государственной независимости в стране был принят ряд важных правовых актов, регулирующих отдельные сферы семейных отношений. В целом можно сказать, что за период независимости семейное законодательство страны достигло высокого уровня развития и урегулировало многие семейные вопросы на должном уровне. Следует отметить, что в современных условиях государственная защита семьи, материнства и детства реализуется и в других отраслях

законодательства, в том числе об охране здоровья граждан, о труде и охране труда, культурном, жилищном и т. д. [4–А, 9–А, 11–А]

6. Семейное законодательство большинства зарубежных стран не дает четкого определения понятия «брак». И это неудивительно, учитывая отсутствие нормативного закрепления брака в ранее действовавшем семейном законодательстве постсоветских стран, в том числе в ранее действовавшем Кодексе о браке и семье, принятом в послереволюционный период и регулирующем семейно-брачные отношения в странах Советского Союза. Таким образом, брак представляет собой сложный социальный и правовой институт. Образованные юристы и социологи предлагают различные определения брака, которые нельзя считать неправильными, но в то же время они не считаются достаточно полными. Автор выражает позицию тех же авторов о том, что брак это свободный и добровольный юридически оформленный союз мужчины и женщины, заключаемый с соблюдением условий, предусмотренных законом, и направленный на образование семьи и возникновение взаимных прав и обязанностей между мужем и женой [5–А].

7. Существуют некоторые разногласия относительно правового статуса и правовой полагению. Наша позиция заключается в том, что применительно к предмету нашего исследования категории «правовой полагения» и «правовой статус» могут рассматриваться как тождественные понятия лишь в широком смысле. Мы полагаем, что муж и жена являются особыми юридическими лицами, и их природа проявляется лишь тогда, когда они являются совместными участниками тех или иных общественных отношений. И в таких случаях категория «правового статуса» применяется к мужу и жене как субъектам права. Сторонами брачного договора могут быть как муж и жена, состоящие в зарегистрированном браке, так и лица, желающие вступить в брак [5–А, 6–А].

8. Государственная политика в сфере брака является одной из составных частей семейной и демографической политики в целом. Государственная семейно-демографическая политика, в свою очередь, является составной частью социальной политики, охватывающей и брачную политику.

Государственная политика в сфере брака охватывает различные семейно-брачные вопросы и направлена на совершенствование этих правовых институтов и поддержание устойчивых семейно-брачных ценностей. В настоящее время в условиях стремительного процесса глобализации от эффективности проработки и реализации государственной политики зависят построение здоровой семьи, установление правовых семейных отношений, устойчивость заключаемых браков, воспитание детей в здоровой семейной среде и т.п. [7–А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В результате изучения, обсуждения и диссертационного исследования представлены следующие научно-практические предложения и рекомендации:

1. Предлагается, что в ст. 14 Семейного кодекса РТ необходимо дополнить следующим положением: «Лицо, состоящее в браке с другим лицом того же пола или не являющимся человеком» [4–А].

2. Проблема детских или принудительных браков вызывает беспокойство. По нашему мнению, уровень разъяснительной работы в этой области крайне низок. Особенно в сельской местности следует сформировать рабочие группы и активизировать мероприятия по повышению осведомленности населения. Для организации данного мероприятия предлагаем разработать и принять «Государственную программу по сокращению и искоренению принудительных и несовершеннолетних браков в Республике Таджикистан на 2025–2030 гг.» [4–А, 5–А].

3. Имеются некоторые трудности в развитии семейно-брачного законодательства. В частности, не разработаны и не приняты соответствующие подзаконные акты и отраслевые документы, реализующие конституционные нормы и Семейного кодекса. Многие нормы семейного права не отвечают требованиям современности. Вместе с тем, в результате последовательных изменений и дополнений, сущность многих норм семейного законодательства, в частности Семейного кодекса Республики Таджикистан, была ослаблена. В настоящее

время многие законодательные акты страны, принятые ранее в 1990-х годах, разрабатываются и принимаются в новых редакциях (в том числе Гражданский кодекс, Налоговый кодекс, Уголовный кодекс). В связи с этим необходимо разработать и принять новую редакцию Семейного кодекса Республики Таджикистан [4–А].

4. В целях реализации норм семейного права необходимо разработать и принять отдельные правовые документы. Подобные документы могут способствовать реализации законодательных норм и оказать положительное влияние на повышение осведомленности о семейном и брачном праве. С этой целью предлагается разработать и принять «Государственную концепцию семьи и брака в Республике Таджикистан на период до 2035 г.».

5. Мы считаем, что понятия правового статуса мужа и жены является междисциплинарной концепцией. В этой связи нельзя сказать, что правовой статус сторон брака полностью установлен и урегулирован семейным законодательством. Потому что некоторые аспекты рассматриваемого вопроса регулируются законодательством в других областях. Вместе с тем не все права, свободы и обязанности супругов, отражающие их правовой статус, урегулированы в законодательстве. Поэтому разработка и принятие Закона РТ «О правовом статуса мужа и жены в Республике Таджикистан» является целесообразным. Этот закон должен включать единые стандарты, регулирующие статус мужа и жены [4–А].

6. Предлагается разработать и принять «Государственную стратегию развития брака в Республике Таджикистан на период до 2030 г.» для выявления факторов риска вступления в брак и перспектив развития института брака в стране.

7. Многие ключевые понятия Семейного кодекса РТ, по-видимому, не нашли своего анализа в тексте исследования. Поэтому предлагается в Семейном кодексе РТ посвятить отдельную статью основным понятиям, установив такие важные понятия, как брак, семья, стороны, брачный договор, лица, желающие вступить в брак, субъекты брака, государственная брачная политика и тому подобное [5–А].

8. Предлагается переименовать семейное законодательство страны в следующее: «Кодекс Республики Таджикистан о браке и семье». Данное предложение обосновано тем, что нормативный состав кодексов всех постсоветских стран, особенно Республики Таджикистан, показывает, что наибольший процент и первую часть кодексов составляют вопросы брака. В то же время указы и кодексы, принятые в советское время, сначала они указали название брака, а затем семью [4–А].

ПЕРЕЧЕНЬ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан журналах:

[1–А]. Файзовав, М.Р. Анъанаҳои таърихӣ и ҷиҳтиҳои ҳуқуқӣ дар инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №1 (29). – С. 35-41.

[2–А]. Файзова, М.Р. Нақши анъанаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ дар инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2023. – №2 (46). – С. 44-52.

[3–А]. Файзовав, М.Р. Баъзе ҷанбаҳои назариявии институти никоҳ дар ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2023. – №2 (30). – С. 86-100.

[4–А]. Файзова, М.Р. Баъзе масъалаҳои инкишофи қонунгузории оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.Р. Файзова, У.А. Азиззода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2024. – №4 (52). – С. 53-61.

[5–А]. Файзова, М.Р. Инкишофи мафҳум, моҳият, таъиноти ҷиҳтиҳои ва нақши никоҳ дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои ҷиҳтиҳои-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 10. Қисми II. – С. 231-239.

[6–А]. Файзова, М.Р. Таҳаввули вазъи ҳуқуқии бастан ва бекор кардани ақди никоҳ дар давраи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова, Ф.А.

Бобохонов // Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «Аҳбори ДДҲБСТ» / Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2024. – №4 (101). – С. 28-37.

II. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[7–А]. Файзова, М.Р. Асосҳои назариявӣ-методологии институти никоҳ дар ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ. – 2022. – №2 (июл-декабр). – С. 92-99.

[8–А]. Файзова, М.Р. Инкишофи институти никоҳ дар ҳуқуқи шуравӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Масъалаҳои назариявӣ ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсия байналмилалӣ илмию назарӣ явӣ (5-уми декабри соли 2023) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. – С. 646-655.

[9–А]. Файзова, М.Р. Инкишофи вазъи ҳуқуқии тарафҳои ақди никоҳ [Матн] / М.Р. Файзова // маводи конференсия ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Конституция как фактор стабильности государства» (Конституция ҳамчун омили устувории давлат) (25 октябри соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 117-121.

[10–А]. Файзова, М.Р. Баъзе масъалаҳои ташаккули институти никоҳ дар низоми ҳуқуқи шӯравӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Раҷат / Бахши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисод. – 2024. – №1 (1). – С. 81-89.

[11–А]. Инкишофи афҳуми никоҳ ва нақши он дар ҳаёти давлатӣ, ҷамъияӣ ва шахсӣ [Матн] / М.Р. Файзова // Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ // Маводи конференсия байналмилалӣ илмию назариявӣ бахшида ба рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, 30-юмин солгарди қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2014 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» (6-уми декабри соли 2024) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Мирзозода П.З. – Душанбе: Сомон Принт, 2024. – С. 586-591.

НОМГҶҲИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО)

I. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[1]. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.

- [2]. Антокольская, М.В. Семейное право [Текст] / М.В. Антокольская: Учебник. 3-ое издание. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2010. – 432 с.
- [3]. Антокольская, М.В. Семейное право [Текст] / М.В. Антокольская: Учебник. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Юристь, 2001. – 336 с.
- [4]. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1–2 (от древнейших времен до начала XX века) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.
- [5]. Гавров, С.Н. Историческое изменение институтов семьи и брака [Текст] / С.Н. Гавров. – М., 2015. – 288 с.
- [6]. Демографии солони Чумхурии Тоҷикистон [Матн] / Агентии оморӣ назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 343 с.
- [7]. Имомов, А.И. Нақши Конститутсия дар бунёи давлатдорӣ миёни тоҷикон [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе, 2011. – 358 с.
- [8]. Имомов, А.И. Ҳуқуқи конститутсионӣ Чумхурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ [Матн] / А.И. Имомов: нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империял, 2017. – 760 с.
- [9]. Имомова, Н.М. Семейное право Республики Таджикистан: учебное пособие [Текст] / Н.М. Имомова. – Душанбе, 2020. – 240 с.
- [10]. Маҳмудзода, М., Худоёрзода, Б. Ҳуқуқи оилавии Чумхурии Тоҷикистон [Матн] / М. Маҳмудзода, Б. Худоёрзода: китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2015. – 496 с.
- [11]. Маҳмудов, М. Ҳуқуқ ва уҳдадорҳои ҳамсарон дар оила [Матн] / М. Маҳмудов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2003. – 167 с.
- [12]. Полянский, П.Л. Правовое регулирование брачно-семейных отношений в российском обществе: историко-правовое исследование [Текст] / П.Л. Полянский. – М., 2016. – 400 с.
- [13]. Сафарзода, Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность [Текст] / Б.А. Сафарзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 324 с.
- [14]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев: китоби дарсӣ барои макотиби олии. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.
- [15]. Тохиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости

Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тохиров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.

[16]. Усмонов, О., Махмудов, М. Хукуки Оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О. Усмонов, М. Махмудов. – Душанбе, 1994. – 180 с.

[17]. Холиқов, А.Ф. Таърихи давлат ва ҳукуки Тоҷикистон [Матн] / А.Ф. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 380 с.

II. Мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо:

[18]. Бондов, С.Н. К вопросу о правовой природе брака [Текст] / С.Н. Бондов // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2014. – № 101. – С. 2178-2187.

[19]. Виктор, В.Н. Эволюция института брака в советской России: от отрицания брака к консервативной семье (1917–1920-е гг.) [Текст] / В.Н. Виктор // Вестник Тамбовского университета / Серия Гуманитарные науки. – 2016. – Т. 21, вып. 7-8 (159-160). – С. 104-109.

[20]. Фафорова, Ш.А. Сиёсати давлатӣ оид ба баланд бардоштани нақши зан дар ҷомеа ва пешгирии зӯрварӣ дар оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш. А. Фафорова // Endless Light in Science. – 2022. – № 8-8. – С. 139-143.

[21]. Людоровская, Т.Ю. Семейное право советского государства в 1920-1930-е гг.: проблемы реализации (на материалах донбасса) [Текст] / Т.Ю. Людоровская // Журнал исторических, политологических и международных исследований. – 2020. – № 3/4 (74/75). – С. 122-128.

[22]. Макарова, И.А. Понятие «брак» в контексте научных теорий [Текст] / И.А. Макарова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2014. – №17 (346). – С. 121-125.

[23]. Меликов, У.А. Доир ба баъзе масъалаҳои тақмилталаб дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлили муқоисавӣ [Матн] / У.А. Меликов // Қонунгузорӣ. – 2015. – №1 (17). – С. 65-73.

[24]. Нилова, У.С. Правовое регулирование брачно-семейных отношений в СССР: “Кодекс законов о браке, семье и опеке” (1926) [Текст] / У. С. Нилова // Государство и право: эволюция, современное состояние, перспективы развития (к 100-летию образования СССР): Материалы XIX международной научно-теоретической конференции. В 2-х частях, Санкт-Петербург, 28–29 апреля 2022 года / Под

редакцией Н.С. Нижник, сост. Н.С. Нижник, Е.Н. Козинникова. Том Часть II. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2022. – С. 368-377.

[25]. Токоева, А.Т. Брак как основной институт государства [Текст] / А.Т. Токоева // Известия НАН КР. – 2022. – № 1. – С. 123-126.

[26]. Трофимец, И.А. Парадигма государственной политики в сфере брака: взгляд юриста [Текст] / И.А. Трофимец // Государство и право. – 2019. – № 9. – С. 107-116.

[27]. Трофимова, Г.А. Институт брачного договора: теоретические аспекты [Текст] / Г.А. Трофимова // Нотариальный вестник. – 2019. – № 7. – С. 39-57.

[28]. Хачатрян, Л.А. Современный брак - результат эволюции семейно-брачных отношений [Текст] / Л.А. Хачатрян // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. – 2011. – № 1 (5). – С. 89-100.

[29]. Химатов, Х.Н. Зарождение и развитие кодифицированного акта семейного законодательства Республики Таджикистан в период независимости [Текст] / Х.Н. Химатов // Иҷтисоии XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эҳёи давлату ҳуқуқи миллии тоҷикон: Монография. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 458-467.

[30]. Яковлева, Е.А. К вопросу о правовом статусе супругов как субъектов личных неимущественных прав в семье [Текст] / Е.А. Яковлева // Пробелы в российском законодательстве. – 2015. – №5. – С. 74-78.

III. Диссертатсия ва и авторефератҳо:

[31]. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Азизов Убайдулло Абдуллоевич. – Душанбе, 2015. – 414 с.

[32]. Бобохонов, Ф.А. Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Бобохонов Фаридун Аламшоевич. – Душанбе, 2023. – 202 с.

[33]. Диноршоев, А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан [Текст]: дис.... д-ра юрид. наук. – М., 2015. – 535 с.

[34]. Карпова, А.В. Государственная семейно-демографическая политика в условиях российской модернизации [Текст]: автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М., 2016. – 23 с.

[35]. Ковалева, А.В. Трансформация понятия «гражданский брак» как проявление кризиса семейно-брачных отношений [Текст]: автореф. дис. ... канд. социол. наук. – Хабаровск, 2013. – 23 с.

[36]. Одинаев, Б.А. Институти оила дар зардуштия ва ислом: таҳрихоти таърихӣ-диншиносӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD). – Душанбе, 2024. – 180 с.

[37]. Рахмонова, О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане (1917-2011 гг.) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2012. – 187 с.

[38]. Саъдизода, Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқукбунёд дар Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

[39]. Толстикова, О.М. Правовая природа брачного договора в российском праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 224 с.

[40]. Фетюхин, Ю.М. Институт брака по новому семейному законодательству Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2000. – 219 с.

[41]. Холинова, М.М. Эволюция института опеки и попечительства в истории таджикского права [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 197 с.

[42]. Шосаидзода, Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 235 с.

IV. Захираҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетӣ:

[43]. Суханронии Пешвои миллат бо ҷавонони кишвар дар санаи 21.05.2021 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.president.tj/event/speeches/23251> (санаи мурочиат: 25.10.2024).

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Файзода Моҳинав Рачаб дар мавзӯи «Иқшофи институти никоҳ дар Тоҷикистони шуравӣ ва пасошуравӣ: таҳқиқоти назариявӣ ва таърихӣ-ҳуқуқӣ»

Вожаҳои калидӣ: ташаккул, инқишоф, асосҳо, назариявӣ, ҳуқуқӣ, таърихӣ, ҳуқуқи зардуштӣ, ҳуқуқи мусулмонӣ, ҳуқуқи шуравӣ, сиёсати давлатӣ, анъанаҳои таърихӣ-иҷтимоӣ, мақоми ҳуқуқӣ, бастанӣ ақди никоҳ, бекор кардани ақди никоҳ, нақши никоҳ дар ҳаёти ҷамъияти давлатӣ, оила, никоҳ, шартҳои никоҳ, субъектони никоҳ, никоҳшавандагон, аҳдномаи никоҳ, қонунгузории оила.

Таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва назариявӣ-ҳуқуқии мафҳуми моҳият, асосҳои методологӣ, ташаккули қонунгузорӣ ва шарту талаботи бастанӣ ақди никоҳ ва қатъ гардидани он дар ҳуқуқи шуравӣ ва пасошуравӣ мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкурро ташкил медиҳад.

Асосҳои методологӣ таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои умумиилмӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, усулҳои диалектика, мантиқӣ-забонӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва таърихӣ-ҳуқуқӣ дар диссертатсия бештар истифода гардидаанд.

Навгони илмӣ диссертатсия дар мақсаду вазифаҳои таҳқиқот, омӯзиши таҷрибаи ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқсозии Тоҷикистони шуравӣ оид ба институти никоҳ ва истифодаи он дар замони муосир, тақмили қонунгузории кишвар, дар заминаи қонунгузории давраи шуравӣ муайян кардани мафҳумҳои никоҳ, тарафҳо ва як қатор тағйиру иловаҳо ба қонунгузорӣ ифода меёбад. Навгони таҳқиқоти мазкур ҳамзамон дар он ифода меёбад, ки он аввалин таҳқиқоти комплексӣ оид ба масъалаи институти никоҳ бо назардошти низоми ҳуқуқи шуравӣ ва низоми ҳуқуқи муосири Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ бадастомада ҷиҳати ҳал намудани як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи никоҳ мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, масъалаҳои муаммал намудани адабиёти таълимӣ дар соҳаи оила ва никоҳ, тақмили қонунгузорӣ дар соҳаи никоҳ ва монанди инҳо.

Ҳулоса ва пешниҳодҳои дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба институти никоҳ бадастомада мумкин аст дар ҳалли як қатор мушкилоти дар илмҳои ҳуқуқи оилавӣ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи маданӣ ва умуман илми ҳуқуқшиносӣ мавҷудбуда истифода гарданд.

Дар ҷабҳаи таҳқиқоти ҷиҳати тақмили қонунгузории кишвар метавон ҳулосаву пешниҳодҳои таҳқиқотро вобаста ба масъалаҳои марбут ба никоҳ, ба монанди тағйиру иловаҳо ба Кодекси оилаи ҚТ, таҳияи санадҳои нави ҳуқуқӣ, таҳия ва қабули стратегия ва концепсияҳои давлатӣ ва ғ. истифода намуд. Ҳулосаву пешниҳодҳои таҳқиқот барои амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ ҷиҳати тақмилу ташаккули институти никоҳ аҳамияти калон доранд.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Файзода Мохинав Раджаб на тему «Развитие института брака в советском и постсоветском Таджикистане: теоретическое и историко-правовое исследование»

Ключевые слова: становление, развитие, основы, теоретические, правовые, исторические, зороастрийское право, мусульманское право, советское право, государственная политика, исторические и социальные традиции, правовой статус, заключение брака, расторжение брака, роль брака в общественной и государственной жизни, семья, брак, условия заключения брака, субъекты брака, вступающие в брак, брачный договор, семейное законодательство.

Основной целью диссертационного исследования является историко-правовое и теоретико-правовое исследование понятия и сущности, методологических основ, законодательного оформления, условий и требований заключения и прекращения брака в советском и постсоветском праве.

Методологической основой диссертационного исследования являются общенаучные и специально-юридические методы. В частности, в диссертации наиболее часто использовались диалектический, логико-лингвистический, статистический, формально-юридический, сравнительно-правовой и историко-правовой методы.

Научная новизна диссертации выражается в целях и задачах исследования, изучении опыта создания и реализации законодательства советского Таджикистана об институте брака и его применении в новейшее время, совершенствовании законодательства страны, определении понятий брака, сторон, а также внесении ряда изменений и дополнений в законодательство на основе законодательства советского периода. Новизна данного исследования заключается также в том, что оно является первым комплексным исследованием вопроса института брака с учетом советской правовой системы и современной правовой системы Таджикистана.

Теоретическая и практическая значимость исследования выражается в том, что выводы и предложения, полученные в результате диссертационного исследования, способствуют решению ряда теоретических и практических вопросов в сфере брака. В частности, вопросы совершенствования учебной литературы в сфере семьи и брака, совершенствования законодательства в сфере брака и тому подобное.

Полученные в результате диссертационного исследования института брака выводы и предложения могут быть использованы для решения ряда проблем, существующих в науках семейного права, теории государства и права, прав человека, гражданского права, юридической науке в целом.

В законодотворческой деятельности, направленной на совершенствование законодательства страны, могут быть использованы выводы и предложения исследований по вопросам, связанным с браком, например, при внесении изменений и дополнений в Семейный кодекс Республики Таджикистан, разработке новых нормативно-правовых актов, разработке и принятии государственных стратегий и концепций и т.д. Выводы и предложения исследования имеют большое значение для практики правоприменения в целях совершенствования и развития института брака.

ANNOTATION

to the dissertation of Faizoda Mokhinav Rajab on the topic «Development of the institution of marriage in Soviet and post-Soviet Tajikistan: theoretical and historical-legal research»

Key words: formation, development, foundations, theoretical, legal, historical, zoroastrian law, muslim law, soviet law, state policy, historical and social traditions, legal status, marriage, divorce, the role of marriage in public and state life, family, marriage, conditions for marriage, subjects of marriage entering into marriage, marriage contract, family legislation.

The main objective of the dissertation research is a historical-legal and theoretical-legal study of the concept and essence, methodological foundations, legislative registration, conditions and requirements for the conclusion and termination of marriage in Soviet and post-Soviet law.

The methodological basis of the dissertation research is general scientific and special legal methods. In particular, the dialectical, logical-linguistic, statistical, formal-legal, comparative-legal and historical-legal methods were most often used in the dissertation.

The scientific novelty of the dissertation is expressed in the goals and objectives of the study, the study of the experience of creating and implementing the legislation of Soviet Tajikistan on the institution of marriage and its application in modern times, improving the country's legislation, defining the concepts of marriage, parties, as well as introducing a number of changes and additions to the legislation based on the legislation of the Soviet period. The novelty of this study also lies in the fact that it is the first comprehensive study of the issue of the institution of marriage, taking into account the Soviet legal system and the modern legal system of Tajikistan.

The theoretical and practical significance of the study is expressed in the fact that the conclusions and proposals obtained as a result of the dissertation research contribute to solving a number of theoretical and practical issues in the field of marriage. In particular, issues of improving educational literature in the field of family and marriage, improving legislation in the field of marriage, etc.

The conclusions and proposals obtained as a result of the dissertation research on the institution of marriage can be used to solve a number of problems existing in the sciences of family law, the theory of state and law, human rights, civil law, and legal science in general.

In legislative activities aimed at improving the legislation of the country, the conclusions and proposals of research on issues related to marriage can be used, for example, when making amendments and additions to the Family Code of the Republic of Tajikistan, developing new regulatory legal acts, developing and adopting state strategies and concepts, etc. The conclusions and proposals of the study are of great importance for the practice of law enforcement in order to improve and develop the institution of marriage.

Ба матбаа 15.07.2025 супорида шуд.
Ба чопаш 22.07.2025 имзо шуд.
Қоғаз офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопи 5,5.
Супориши №70. Адади нашр 100 нусаха.
Матбааи Моҳи-Мунир

Сдано в набор 15.07.2025 г. Подписано в печать 22.07.2025 г.
Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная. Усл. п.л. 5,5.
Заказ №70. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии Мохи-Мунир